

Міністерство оборони України
Національна академія наук України
Національний військово-історичний музей України
Інститут історії України



Перша міжнародна зброєзнавча конференція

Київ 16—19 лютого 2014 р.

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Центральний будинок офіцерів Міністерства оборони України,
вул. М. Грушевського 30/ 1, Київ, Україна

Міністерство оборони України
Національна академія наук України
Національний військово-історичний музей України
Інститут історії України

Бієнале зброї 2014–2015

Перша міжнародна
зброєзнавча конференція

Київ 16–19 лютого 2014 р.

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Київ 2014

ЗМІСТ

Томаш Цесельський. Артилерія у польській та литовській арміях у 1717–1789 рр.

Манучегр Моштаг Хорасані. Перські літописи про виготовлення гармат, різних типів боєприпасів (для гармат, гаубиць та мортир), ракет та феєрверків.

Леонід Бобров. Калмицька кіннота у Русько-Польській війні 1653–1667 рр.: озброєння й тактика.

Березкін О. П. З досвіду реставрації фрагмента ефеса залізного меча X в. (?).

Катерина Валентирова. Холодна зброя з затонулого італійського судна XIII ст.

Михайло Горелік. Поховання золотоординського черкеського воїна XIII–XIV ст. у Пороссі.

Богдан Гринчишин. Знахідки середньовічних мечів як важливе джерело до вивчення військової справи в Галицько-Волинській державі.

Віктор Кобець. Археологічні розвідки акваторії Дніпра, проведені співробітниками Центру підводної археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка впродовж 2010–2013 рр.

Олег Мальченко. Нідерландська кована гармата XV ст. з Центрального музею Тавриди.

Сергій Пивоваров, Віталій Калініченко. Предмети озброєння дальнього бою з Чорнівського городища першої половини XIII ст. (археологічні дослідження 2012 р.).

Микола Плавінський. Зброя місцевого виробництва та імпортована зброя комплексіозброєння західних земель Русі XI–XIII ст.: принципита критерії вирішення.

Олена Попельницька. Мечі другої половини XIII – першої половини XV ст. у зібранні Національного музею історії України.

Олена Попельницька. Шпага першої третини XIX ст. російського державного діяча Олександра Дмитровича Балашова в колекції НМІУ.

Володимир Прокопенко. Сабельний портупейний подвес с крючком-за-стежкой. Восточная Европа, Османская Империя — XVI–XVIII вв..

Ірина Форостян. Важливість і необхідність співпраці між історичними музеями в нинішньому геополітичному параметрі.

СОДЕРЖАНИЕ

Томаш Цесельский. Артиллерия в польской и литовской армиях в 1717–1789 гг.

Манучезр Моштаг Хорасани. Персидские летописи про изготовление пушек, различных типов боеприпасов (для пушек, гаубиц, мортир), ракет и фейерверков.

Леонид Бобров. Калмыцкая конница в Русско-Польской войне 1653–1667 гг.: вооружение и тактика.

Березкин А. П. Из опыта реставрации фрагмента эфеса железного меча X в.(?).

Катерина Валентирова. Холодное оружие с затонувшего итальянского судна XIII в.

Михаил Горелик. Погребение золотоордынского черкесского воина XIII–XIV вв.в Поросье.

Богдан Гринчишин. Находки средневековых мечей как важный источник для изучения военного дела в Галицко-Волынском государстве.

Виктор Кобец. Археологическая разведка акватории Днепра, проведенная сотрудниками Центра подводной археологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченка в 2010–2013 гг.

Олег Мальченко. Нидерландская кованая пушка XV в. из Центрального музея Тавриды.

Николай Плавинский. Оружие местного производства и импортное оружие в комплексе вооружения западных земель Руси в XI–XIII вв.: принципы и критерии выделения.

Сергей Пивоваров, Виталий Калиниченко. Предметы вооружения дальнего боя из Чернивского городища первой половины XIII в. (археологические исследования 2012 г.).

Елена Попельницкая. Мечивторой половины XIII – первой половины XV в. в коллекции Национального музея истории Украины.

Елена Попельницкая. Шпага первой трети XIX в. русского государственно-го деятеля Александра Дмитриевича Балашова в коллекции Национального музея истории Украины.

Владимир Прокопенко. Сабельный портупейный подвес с крючком-застежкой. Восточная Европа, Османская Империя — XVI–XVIII вв.

Ирина Форостян. Важность и необходимость сотрудничества между историческими музеями в современном геополитическом измерении.

CONTENTS

Tomasz Ciesielski. The Artillery Weapon in the Polish and Lithuanian army in the years 1717–1789.

Manouchehr Moshtagh Khorasani. Persian manuscripts on cannon making, different types of ordnances (cannons, howitzers and mortars), rockets and fireworks.

Leonid Bobrov. Kalmyk cavalry at the Russo-Polish War of 1654–1667: Armament and Tactics.

Alexander Berezkin. Experience of restoration of the iron sword hilt (10th century?).

Katharine Valentirova. Coldsteelfrom sunken Italian ship of the 13c.

Michael Gorelik. The burial of the Golden HordeCircassian warrior of13–15thcc. in Porosye .

Bohdan Grinchishin. Finds of medieval swords as an important source for the study of military affairs in the Galicia-Volyn state.

Victor Kobets. Archaeological researches of the river Dneper by the employees of Kiev National University in 2010-2013.

Oleg Malchenko.Dutch 15th century forged cannon from Tavrida Central Museum.

NicholajPlavinsky. Weapons of Local Production and Imported Weapons in the Complex Weapons of the Western Lands of Rus in the 11–13th centuries: principles and criteria of selection.

Sergey Pivovarov, Vitaly Kalinichenko. Items of arms ranged from Chornivka hillfort of the first half of 13 c. (archeological research of 2012).

Helena Popelnytska. Swordof the first third of 19 c.of a Russians' statesman A.D. Balashov in the collection of the National museum of history of Ukraine.

Helena Popelnytska. Swords of the second half of 13–15cc. from the collection of the National Museum of History of Ukraine.

Vladimir Prokopenko.Saber belt hanger with a hook-clasp. Eastern Europe, Ottoman Empire 16– to early 18th century.

Iryna Forostyan.The study of general problems of the history of arms and armors. Importance and necessity of collaboration between historical museums in the current geopolitical setting.

Tomasz Ciesielski
Томаш Цесельський

SPRZĘT ARTYLERYJSKI WOJSK POLSKICH I LITEWSKICH W LATACH 1717-1789

Артилерія у польській та литовській арміях у 1717-1789 рр.

У 1718 р. у польській артилерії налічувалось близько 300 гармат та мортир, більшість з яких була виготовлена у XVII ст. У литовській армії налічувалось тільки 10 гармат. Протягом 1718–1763 рр. у Польщі та Литві було виготовлено близько 30 гармат. Від 1767 до 1789 р. два польських арсенали виготовили близько 243–246 гармат та мортир. У 1789 р. у польській артилерії вже налічувалось 321 гармата. Більше половини гармат було виготовлено у другій половині XVIII ст.

Артиллерия в польской и литовской армиях в 1717-1789 гг.

В 1718 г. в польской артиллерии насчитывалось около 300 пушек и мортир, большая часть которых была изготовлена в XVII в. В литовской армии насчитывалось только 10 пушек. На протяжении 1718–1763 гг. в Польше и Литве было изготовлено около 30 пушек. С 1767 по 1789 гг. два польских арсенала изготовили около 243–246 пушек и мортир. В 1789 г. в польской артиллерии уже насчитывалось 321 орудие. Более половины орудий было изготовлено во второй половине XVIII в.

The Artillery Weapon in the Polish and Lithuanian army in the years 1717-1789

In the year 1718 the Polish artillery had about 300 canons and mortar, most of them manufactured in 17 century. In Lithuanian army was only 10 canons. From 1718 to 1763 in Poland and Lithuanian were produce about 30 canons. From 1767 to 1789 two Polish arsenals manufactured about 243-246 canons and mortars. In the year 1789 the Polish artillery had 321 canons. More than 50% were produce in the second half of 18 century.

W pierwszej dekadzie XVIII w., w okresie Wielkiej Wojny Północnej artyleria litewska i koronna poniosły olbrzymie straty w sprzęcie. Szwedzi wywieźli jako zdobycz wojenną lub zniszczyli w zajętych arsenałach szereg moździerzy i armat, a w trakcie działań bojowych bezpowrotnie utraciono większość będących na wyposażeniu wojska dział lekkich, połowych. Na Litwie dodatkowym czynnikiem utracenia części sprzętu była wojna domowa pomiędzy Sapiehami

a republikantami, do której włączyli się Rosjanie, zagarniając dużą ilość sprzętu w Starym Bychowie.

Podjęta w oparciu o uchwały finansowe Walnej Rady Warszawskiej 1710 r. próba odbudowy parku artyleryjskiego zaowocowała odlaniem w latach 1711-1718 w zakładach samsonowskich biskupów krakowskich 31 dział żelaznych, a w ludwisarni kamienieckiej 16 armat spiszowych. Inwentaryzacja sprzętu artyleryjskiego przeprowadzona w 1718 r. wykazała, że w arsenałach koronnych znajdowały się: 191 armat spiszowych i żelaznych o 15 wagomiarach kul od 48- do 0,75-funtowego; 15 szrotownic spiszowych i żelaznych; 44 moździerz spiszowe i żelazne 19 wagomiarów od 125- do 1-funtowych oraz 9 moździerzy ręcznych; 6 śmigownic. Do tego należy doliczyć ponad 20 zniszczonych armat w arsenałach pruskich i lwowskim. Dział państwowych było w rzeczywistości więcej, gdyż poza ewidencją opartą o zasoby arsenałów, znajdował się sprzęt rozmieszczony w Barze, Jazłowcu (przynajmniej 12 armat żelaznych 0,5-4-funtowych), Skazińcach, Trembowli (przynajmniej 2 armaty spiszowe 6-funtowe) i innych zamkach ukraińskich, podolskich i ruskich. Dopiero w 1734 r. niemal cały sprawny sprzęt ściągnięto do Kamieńca i w większości tam już pozostał. Większość sprzętu artyleryjskiego albo nie nadawała się do użytku bojowego, albo mogła być wykorzystywana tylko jako artyleria forteczna. Koronną artylerię polową tworzyło ok. 50 armat regimentowych, haubic i lekkich moździerzy. Artyleria litewska dysponowała może zaledwie 10 działami w 1717 r. i 12 działami w 1733 r.

W 1718 r. dowódca artylerii koronnej J.Z.Rybiński uznał, że aby wyposażyc armię oraz twierdzę państwowe w odpowiednio ilość sprzętu należało zakupić 1482 armat i moździerzy. Do tego dochodziło kilkaset dział dla armii litewskiej. Bardzo skromne środki finansowe przeznaczone na utrzymanie artylerii koronnej i litewskiej sprawiły, że do 1763 r. pozyskały one ok. 50 armat i moździerzy, w tym 29-30 nowo odlanych. Pozostałe działa pochodziły z darowizn prymasa Teodora Potockiego i Henryka Brühla.

Łącznie na stanie artylerii koronnej znajdowało się w pierwszej połowie lat 60. XVIII w. 111 armat spiszowych i 122 żelazne, 20 szrotownic (1 spiszowa), 20 haubic żelaznych, 19 moździerzy spiszowych i 43 żelazne, 10 organek i 68 sprawnych hakownic. Artyleria litewska dysponowała 16 armatami od 2- do 12-funtowych i 4 moździerzami od 4- do 18-funtowych.

W przypadku artylerii koronnej większość sprzętu stanowiły armaty przestarzałe, odlane w XVII w. Wiele z nich było niesprawnych, a stan techniczny pozostałych był zły. Najpoważniejszą bolączką były zniszczone lawety lub całkowity ich brak, a także przepalone zapłony. Zły stan techniczny dział nie był jedynym problemem. Innym problemem była niska jakość wykonania armat czy moździerzy i wynikająca z tego mała ich przydatność do wykorzystania w charakterze artylerii polowej lub fortecznej. W 1733 r. 14 z 24

będących na wyposażenie fortecy kamienieckiej armat 6-funtowych oraz dwie z pięciu 3-funtowych oceniono jako „mierne”, a to za sprawą niskiej jakości spiżu. Na dodatek do lat 50. XVIII w. w Rzeczypospolitej produkowano sprzęt artyleryjski mało nowoczesny, często wzorowany na XVII-wieczny. Starano się przy tym pozyskać działa „uniwersalne”, które można było wykorzystywać zarówno jako forteczne, jak i polowe. Powodowało to, że produkowano działa lekkie, co najwyżej 6-funtowe. Na dodatek często o skróconych i cieńszych lufach, co pozwalało obniżyć zarówno ich wagę, jak i koszty produkcji. Takie założenia były sprzeczne z obowiązującą w Europie tendencją do produkcji wyspecjalizowanego sprzętu artyleryjskiego. W konsekwencji w chwili śmierci króla Augusta III artyleria Rzeczypospolitej nie dysponowała wystarczającą ilością sprzętu wojkowego, a na dodatek był on nie dostosowany do ówczesnych wymogów pola bitwy.

Do modernizacji artylerii państwowej przystąpiono w drugiej połowie XVIII w. Dużą w tym zasługą nowego władcy, Stanisława Augusta, który w pierwszych latach po objęciu tronu sfinansował remonty starego sprzętu, a przede wszystkim otworzenie ludwisarni w Warszawie w 1765 r. Pierwsze działa odlano w niej w 1767 r. W ludwisarni warszawskiej produkowano działa wzorowane na austriackich, a od 1779 r. także na francuskich systemu Gribeauvala. W miarę nowoczesne działa wyprodukowano także w latach 1770-1772 w uruchomionej przez Józefa Witte ludwisarni w Kamieńcu Podolskim. W obu tych zakładach wyprodukowano łącznie w latach 1767-1789 243-246 dział. Przynajmniej 12 z nich wykonano na bazie starych armat, które przewiercono na większe kalibry kul. Duża część tego sprzętu zasilila artylerię państwową – ok. 140 armat i moździerzy koronną, 12 dział litewską. Ponadto 14 dział, w tym 12 jednorogów 4-funtowych było własnością króla. Dodatkowo 12 dział подарował Rzeczypospolitej w 1789 r. ks. Grigorij Potiomkin, ale nie wiadomo, czy zasilily one artylerię państwową.

W produkcji dział wykorzystywano surowiec pozyskiwany z przelewania starych, niesprawnych armat. Był to jeden z powodów zmniejszenia zasobów arsenałów państwowych. Innym były straty poniesione w trakcie Konfederacji Barskiej – pewna ilość dział zniszczonych lub zagarniętych przez Rosjan. W 1780 r. Katarzyna II przekazała Rzeczypospolitej część dział zagarniętych w latach 1768-1772, które zostały przekazane ludwisarni warszawskiej i wykorzystane jako surowiec produkcyjny.

W 1789 r. w arsenałach Rzeczypospolitej przechowujących sprzęt pozostający na wyposażeniu artylerii koronnej znajdowało się łącznie 215 dział spiżowych i żelaznych, 67 moździerzy spiżowych i żelaznych, 22 granatniki spiżowe, 17 śmigownic i organków. Ponad połowę stanowił sprzęt nowoczesny, dostosowany do potrzeb ówczesnego teatru wojny. Dotyczy to zwłaszcza artylerii polowej, która używała tylko dział wyprodukowanych lub zmodernizowanych w latach

1767-1789. Podjęto nawet próbę wyposażenia jej w armaty dostosowane od potrzeb artylerii konnej. Znacznie gorzej pod tym względem prezentowała się artyleria forteczna, wśród której dominowały armaty i moździerz stare, wyprodukowane w pierwszej połowie XVIII w., a nawet w XVII w.

Manouchehr Moshtagh Khorasani
Манучезр Моумаз Хорасани

**PERSIAN MANUSCRIPTS ON CANNON MAKING, DIFFERENT
TYPES OF ORDNANCES (CANNONS, HOWITZERS AND MORTARS),
ROCKETS AND FIREWORKS**

The goal of this article is to give a short overview of some Persian manuscripts on casting bronze cannons, the usage of rockets and different types of ordnance such as cannons, mortars and howitzers. Additionally, some manuscripts on shooting rockets that did not require a bombarding frame will also be discussed in the present article. A manuscript on making and shooting fireworks will also be introduced in the manuscript.

**Перські літописи про виготовлення гармат,
різних типів боєприпасів (для гармат, гаубиць та мортир),
ракет та феєрверків**

Завдання статті – дати короткий огляд перських манускриптів де розглянуто лиття бронзових гармат, використання ракет та різних типів боєприпасів, як-то для гармат, гаубиць та мортир. Додатково розглянуті літописи де згадується про використання ракет, що не потребують станків та феєрверків.

**Персидские летописи про изготовление пушек, различных типов
боеприпасов (для пушек, гаубиц, мортир), ракет и фейерверков**

Задача статьи – дать короткий обзор персидских летописей, где рассмотрены литье бронзовых пушек, использование ракет и различных типов боеприпасов для пушек, гаубиц и мортир. Дополнительно рассмотрены манускрипты, где упоминается об использовании ракет без станков и фейерверков.

1) Introduction

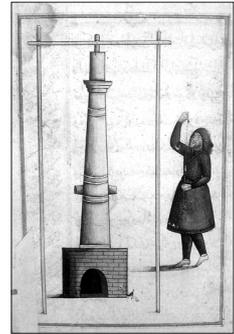
There are a number of Persian manuscripts on casting cannons, shooting rockets, mortars, howitzers, cannons and fireworks. Some of these manuscripts are original Persian manuscripts such as an untitled Safavid-period manuscript on cannon casting written by Soleymān. Others are partly translated, annotated and then added with extra information by Persian authors such as the manuscript *Resālei dar Fešang* [*Treatise on Rockets*] written by Mohammad Rezā Tabrizi during the Qaja period. Others are merely translations such as the manuscript *Tupxāne va Gohule-ye Ān* (*Artillery and its Projectiles*) translated from Russian into English by Najafqoli Xā and Petros Xān. Before going into explaining different types of Persian manuscripts, a short excursion will be given regarding the related terminology of different types of ordnance or guns. In contrast to rockets these types of weapons need a frame to shoot with and are classified in cannons, mortars and howitzers. Generally, cannons were long guns which shot or fired solid and non-exploding projectiles. These projectiles were meant to smash and shatter their target by the velocity of the firing and mass of the projectile which would travel in a flat parabola. There were also other types of cannon balls such as grapeshot and a later improvement cannister shot (a tin cylinder filled with musket balls) which were used against living targets. Other types of guns were mortars and howitzers which were shorter and stubbier than cannons. Mortars fired shells (exploding projectiles) and were used in stationary situations such as sieges. On the other hand, howitzers were mounted on carriages and could be used on battlefields and static situations. Howitzers and mortars were used to fire exploding shells and also grapeshot. They could also fire incendiary shells (light balls), smoke balls, stink balls, message balls and carcasses (bundles of flammable, explosive and anti personnel materials). Swivel guns were smaller caliber cannons used in static defense, naval actions and on the backs of camels.

2) Introduction of some Persian manuscripts on firearms

In this part of the article, some of Persian manuscripts on firearms are introduced briefly:

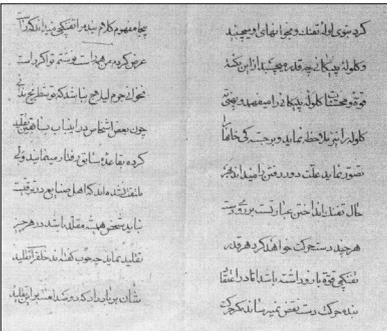
a) Manuscript on casting bronze cannons: The earliest known manuscript on firearms is a Safavid-period manuscript on casting bronze cannons written by Soleymān. This manuscript is kept in the Central Library of the University of Tehran with the number 2085. The end of the manuscript is signed with the inscriptions *Kamtarin bande-ye dargāh Soleymān qurči-ye mezrāq* (the Lowest servant of the court, Soleymān who holds and takes care of a short spear [for the king]). The manuscript consists of 51 pages and seventeen drawings.

b) Tofang-e Verendal va Martin va Säyer-e Tofanghāye Tahpor (Werndl¹ and Martin and Other Breechloading Rifles): It was written by Esmāil Tofangdār Qarabāqi va Šāmlēse. This manuscript was written by the order of Amir Nezām. It was written in 1134 Hegira (1721-1722): The manuscript consists of 43 pages and has no drawings and pictures.



The cannon mold on top of the foundry fastened with bricks and cement to a crossbeam supported by two [upright] posts fixed at the sides of the mold

c) Resālei dar Fešang [Treatise on Rockets]: It was written by Mohammad Rezā Tabrizi written in 1256 Hegira, which is 1840 C.E..The manuscript is kept in the National Library of Iran in Tehran with the number 1055. This manuscript is a combination of a translation of two different Congreve manuscripts and the writer translates some parts directly and some parts are written and added by Mohammad Rezā Ta-



Two pages of the manuscript Tofang-e Verendal va Martin va Säyer-e Tofanghāye Tahpor.



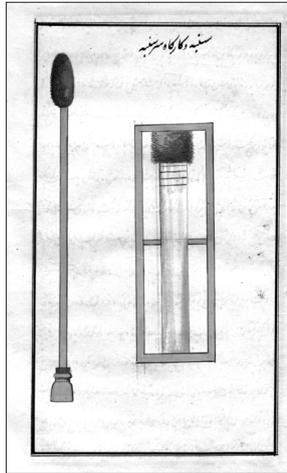
A drawing from the manuscript Resālei dar Fešang showing the usage of the rockets in the field.

brizi himself as he says that he was under the impression that Congreve did not explain clearly and wanted to hide important aspects. It has ten plates. Although the paintings resemble the paintings of Congreve books on rockets, all soldiers in Tabrizi's book are depicted with Qajar-period uniforms of the Persian army holding the Iranian flag of the lion and the sun. The

¹ Cronin writes «The Austrian Werndl rifle was the regulation arm of the infantry.About 70,000 of these weapons had been purchased at various times by the Qajar representative in Vienna, but during Našer-al-Din Shah's reign most of the troops in Tehran were actually armed with old percussion guns».

enemy is shown holding the Ottoman flag and wearing Ottoman uniforms. The manuscript consists of 99 pages.

d) *Resāle-ye Qurxāne [Treatise on Arsenal]:* It was written by Mohammad Bāqer Tabrizi in 1257 Hegira (1841 C.E.). This manuscript is kept in the National Library of Iran with the Number 1766. The first part consists of different chapters about the gunnery tools of cannons.



A drawing from the manuscript Resāle-ye Qurxāne [Treatise on Arsenal] showing a rammer and the wooden frame of rammer.



A drawing from the manuscript Majmueye Qavāe'd-e Nezām (Collection of Military Regulations) showing a Persian soldier in training with a flag.

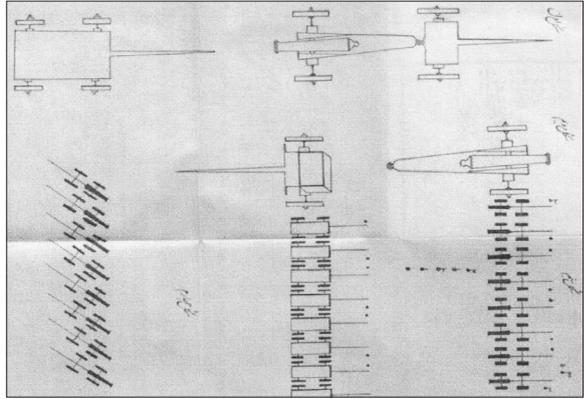
This part offers a detailed account about how cannons were loaded and shot. Additionally, it provides information about how gunnery tools were made and how they functioned. It also provides information on mortars and howitzers. The second part is about the rockets and their accessories. This part offers valuable information about war rockets and how they were shot. Finally, the third part is about the fireworks that are used during celebrations. The manuscript has 196 pages and 50 plates.

e) *Majmueye Qavāe'd-e Nezām (Collection of Military Regulations):* This manuscript has the number 2772 and was written by an unknown author by the order of Nāssereldin Šāh Qājār in Ramezān 1268 (June 1852 C.E.). This manuscript has many pictures and describes in detail different marching and formation regulations for the troops. It consists of 52 pages (including the jacket) and has 35 drawings.

f) *Resāle-ye Elm-e Mašqe Tupxāne (Manuscript on Artillery Training):* It was written by Mirzā Zaky Māzandarāni Karšiš with the handwriting of Mohammad Ali ben Abdollāh al Tehrāni. The manuscript is dated 1270 Hegira (1853-1854 C.E.). It is kept in the National Library with the number 782156. The manuscript has 58 text pages and 14 pages at the end of the manuscript dedicated to drawings about the formation of cannons.

g) Soāl va Javāb dar Elm-e Tupxāne (Questions and Answers about the Science of Artillery):

It was written by Najafqoli. It was handwritten by Abdolhosseyn Mohammad Rafi' in Tabriz in 22 Moharram 1296 Hegira (15 January 1879 C.E.). The code of the manuscript is 725 F and is kept in the National Library of Iran. The manuscript was written for the crown prince Mozaffareldin Šāh Qājār and was used as an instructional manual to teach him the science of artillery. The book consists of 120 questions and 98 pages and has no drawings.



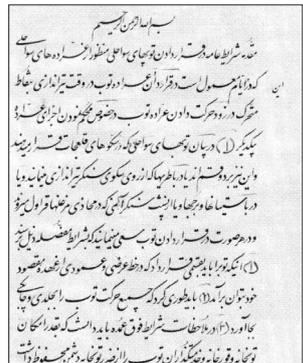
A drawing from the manuscript *Resāle-ye Elm-e Mašqe Tupxāne (Manual on Artillery Training)* showing the formation of cannons.

h) Tupxāne va Golule-ye Ān (Artillery and its Projectiles):

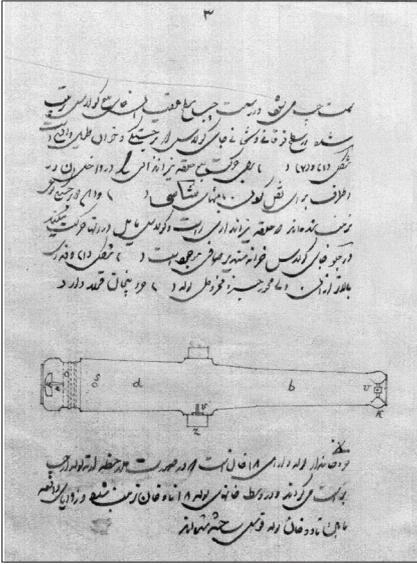
It was written by Najafqoli Xān (Nāyeb Ajudān) and Petros Xān (Sarhang) and handwritten by Enayatollāh. The book was written in Tabriz 1296 Hegira (1879 C.E.) and dedicated to Mozaffareldin Mirzā. The book is kept with the number 1823 in the National Library of Iran. The book was originally in Russian and translated into Persian by the order of the crown prince Mozaffareldin Mirzā. The authors were both artillery officers. The book is not merely a translation but the authors annotated it and added their own parts. They state in the beginning pages of the manuscript that the original manuscript had one introduction and twenty two chapters. The manuscript has 165 pages and no drawings.



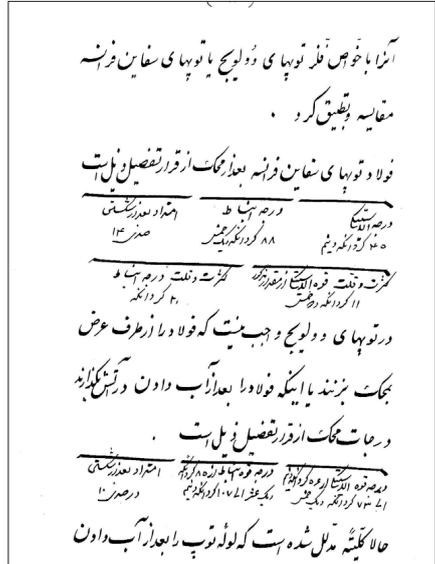
A picture from the manuscript *Soāl va Javāb dar Elm-e Tupxāne (Questions and Answers about the Science of Artillery)* on charcoal and sulfur.



A picture from the manuscript *Tupxāne va Golule-ye Ān (Artillery and its Projectiles)* discussing the positioning of the field of artillery.



A picture of the manuscript describing different parts of a cannon.



A page from the manuscript *Tarze Tūphāye Mitrāyūze Hāčlis* (Usage of Hotchkiss Machine Gun).

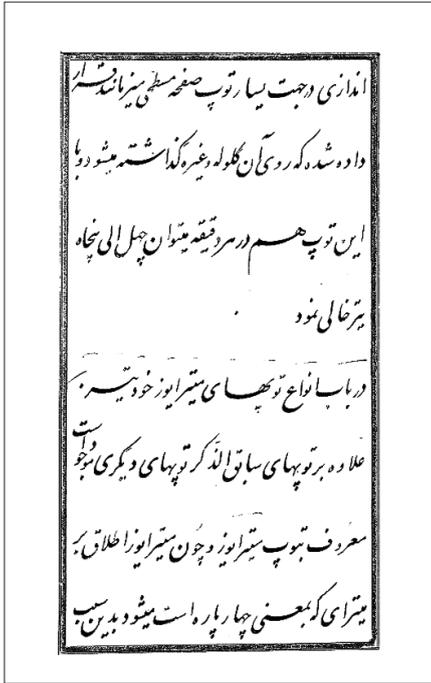
i) *Tup-e Kūhi (Field Artillery)*: It was written by an unknown author in 13th century Hegira (19 century C.E.). This seems to be a translation of a European manuscript. This book is kept in the National Library of Iran with the number 5-11015. The manuscript describes in detail a breech-loading cannon. It has thirty eight pages and twenty drawings.

j) *Tarze Tūphāye Mitrāyūze² Hāčlis (Usage of Hotchkiss Machine Gun)*: This manuscript with the number of 3189 was written in the late 19 century. This manuscript consists of 85 pages and has no drawings.

k) *Šarhe Lavāzem-e Jangi (Description of War Equipment)*: This is a Qajar-period manuscript on the usage of the hotchkiss machine gun. The manuscript code is 887. The manuscript has seventy two pages and no drawings.

l) *Elm-e Tūpxāne (Science of Artillery)*: It is a Qajar period manuscript about cannons, mortars and howitzers. The manuscript code is 417. The manu-

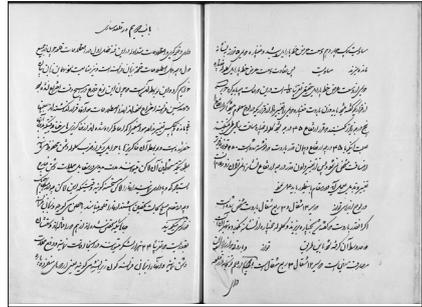
² Mitrāyūz means «slug shots».



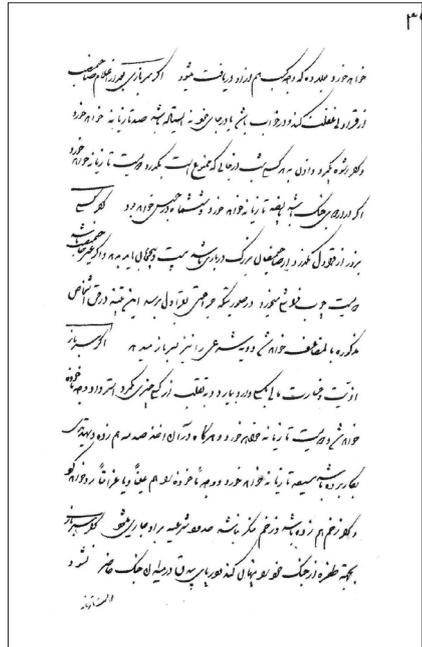
A page from the manuscript *Sharh-e Lavāzem-e Jangi* (Description of War Equipment).

script has 91 pages and no drawings. It was written in Rabi II 1271 Hegira (January 1855 C.E.).

m) Qānun-e Nezāmiye (Military Regulations): It is a Qajar period manuscript. The manuscript has the number 2979. The manuscript has fifty pages.



Two pages of the manuscript *Elm-e Tūpxāne* (Science of Artillery).



A page from the manuscript *Qānun-e Nezāmiye* (Military Regulations).

Леонид Бобров
Leonid Bobrov

**КАЛМЫЦКАЯ КОННИЦА В РУССКО-ПОЛЬСКОЙ ВОЙНЕ
1654–1667 гг.: ВООРУЖЕНИЕ И ТАКТИКА**

В статье рассмотрены основные этапы участия калмыцкой конницы в Русско-Польской войне в 1654–1667 гг.: «Северокавказский» (1659 – лето 1661 гг.), «Крымский» (осень 1661–1663 гг.), «Украинский» (1664–1667 гг.). Установлено, что калмыцкие отряды сыграли важную роль в борьбе с войсками Крымского ханства на территории нынешней Украины. Выявлены причины военно-тактического превосходства калмыков над войсками крымских татар и ногаев. На основе комплексного анализа вещественных и письменных источников изучены такие феномены калмыцкого военного искусства, как легкая копейная конница, массовая панцирная («куяшная») конница, а также связанные с ними тактические приемы ведения сражений.

***Калмицька кіннота у російсько-польській війні 1654–1667 рр.:
озброєння й тактика***

У статті розглянуті основні етапи участі калмицької кінноти у Російсько-Польській війні 1654–1667 рр.: «Північнокавказький» (1659 – літо 1661), «Кримський» (осінь 1661–1663 рр.), «Український» (1664–1667 рр.). Встановлено, що калмицькі загопи відіграли важливу роль у боротьбі з військами Кримського ханства на теренах нинішньої України. Виявлені причини військово-тактичної переваги калмиків над військами кримських татар та ногаїв. На основі комплексного аналізу речових та писемних джерел досліджені такі феномени калмицького військового мистецтва, як легка копійчана кіннота, масова панцирна («куяшная») кіннота, а також пов'язані з ними тактичні прийоми ведення битви.

***Kalmyk Cavalry at the Russo-Polish War of 1654–1667:
Armament and Tactics***

The article considers the main stages of Kalmyk cavalry's participation in the Russo-Polish War of 1654–1667: "North Caucasian" (1659–summer 1661), "Crimean" (autumn 1661–1663), and "Ukrainian" (1664–1667). It has been established that the Kalmyk units played an important role in the battles with the Crimean Khanate on the territory of modern Ukraine. The author reveals

the reasons of the Kalmyk units' combat superiority over the troops of Crimean Tatars and Nogais. Basing on the complex analysis of material and written sources, he examines such phenomena of the Kalmyk art of war as light lance cavalry, mass armor-clad cavalry, and corresponding tactical techniques.

Русско-Польская война 1654-1667 гг. оказала существенное влияние на историю многих народов Восточной Европы. Начиная с 1659 г. важным компонентом многонациональной армии Московского государства являлась калмыцкая конница, роль которой в войне изучена еще в недостаточной степени.

Впервые калмыки (ойраты) появилась на театре боевых действий еще в конце 1655-начале 1656 гг., чем не на шутку встревожили власти Крыма не без основания опасавшихся воинственных пришельцев с Востока. Однако обострение российско-калмыцких отношений подвигло калмыцких князей (тайшей) увести свои отряды за Волгу. Тяжелые поражения московских войск в 1659-1660 гг. вынудили царское правительство активизировать переговорный процесс. Начиная с 1659 г. калмыцкая конница все активнее вовлекается в боевые действия сначала против ногаев и татар, а затем и против войск Речи Посполитой. С некоторой долей условности можно выделить три основных этапа участия калмыков в Русско-Польской войне: «Северокавказский» (1659-лето 1661 гг.), «Крымский» (осень 1661- 1663 гг.) и «Украинский» (1664–1667 гг.).

На первом этапе, главным объектом военной активности калмыков стали улусы Большого и Малого Ногай. В ходе вторжений на Северный Кавказ (самое масштабное состоялось осенью 1660 г.) они нанесли ряд поражений ногайским войскам и разгромили их улусы, что предотвратило широкое участие местных ногаев в операциях против российских войск.

На втором этапе военных действий калмыки атаковали непосредственно Крым. Многочисленные набеги ойратов вызвали панику среди населения ханства. Попытка Мухаммед-Гирея одолеть калмыков в полевом сражении потерпела неудачу. В 1662-1663 гг. ойраты (в ряде случаев в союзе с донскими и запорожскими казаками) одержали целую серию побед над крымско-татарскими войсками (крупнейшая под Цибульником в 1663 г.). Кроме того, Крыму был нанесен колоссальный экономический ущерб. Необходимость защиты полуострова от калмыцких набегов вынуждало хана держать на Перекопе значительные воинские контингенты.

К началу третьего («Украинского») этапа численность калмыцкой конницы на театре боевых действий возросла до 20 тысяч всадников. Калмыцкие отряды действовали в тесном контакте с российскими войсками и украинскими казаками. Совместно с Серко они совершили рейд на территорию Правобережной Украины и нанесли поражения крымцам под Корсунью.

Массированная атака калмыцкой конницы сыграла решающую роль в победе над польской армией в битве у г. Белая Церковь 21 мая 1665 г. Интересно, что в ходе сражения калмыки заставили отступить элитные соединения польской кавалерии (гусары, рейтары, «пансырные») и захватили большое количество трофеев, в число которых попали гусарские копья и доспехи. В том же 1665 г. калмыки разгромили большое крымское войско под Перекопом.

Всего нам удалось собрать сведения о 48 стычках и сражениях калмыков с крымскими татарами и ногаями датированных периодом Русско-Польской войны 1654-1667 гг. В 45 из них (в том числе во всех крупных сражениях) верх одержали калмыки. В чем же причина столь тотального военного превосходства? Для того, чтобы ответить на данный вопрос, необходимо проанализировать комплекс вооружения и тактику боя ойратов первой половины XVII в.

Военное искусство калмыков XVII в. представляло собой анклав Центральноазиатской военно-культурной традиции в Восточной Европе. Калмыки принесли с собой в западные степи две важные оружейные и тактические новинки.

Первой из них стала легкая копейная конница. На протяжении многих столетий копьями и пиками в войсках кочевников снабжались конные панцирники, в то время, как легковооруженные воины применяли их лишь эпизодически. Стремясь повысить ударную мощь своих армий, ойратские и монгольские военачальники XVI в. стали массово довооружать легких стрелков длинными пиками. Решение снабдить лучников длиннодревковым оружием, при всей своей простоте оказалось весьма эффективным. В столкновении двух лавин легковооруженных воинов, отряд снабженный луками и копьями имел очевидные преимущества перед отрядом вооруженным только луками. Легкие копейщики могли стремительно атаковать вражеских лучников, опрокинуть их строй, нанести значительные потери в ближнем бою и вести активное преследование поражая отступающего врага. В случае необходимости, воин мог забросить снабженное погонным ремнем копьё за спину и взять в руки лук.

Не удивительно, что многие степные народы, испытав на себе мощь копейных ойратских атак, поспешили последовать примеру своих монголоязычных соседей. Не стали исключением и крымские татары. Уже после первых схваток с калмыками, весной 1663 г. крымский хан Мухаммед-Гирей поручил горским черкесам изготовить 4 500 копий по представленному им образцу, так как «биться им с копья против калмыков, а перекопский де Мустафа-бей копий сделал немало». Однако предпринятые меры не дали ожидаемого результата. И на это было две веские причины. Во-первых, овладение искусством копейного боя требовало длительного времени, ко-

торого у татар не было. А во-вторых против только что сформированных отрядов легких татарских копейщиков у калмыцких тайшей имелся беспроигрышный козырь- массовая латная (или как говорили современники «куяшная») конница.

На протяжении XVI– первой половины XVII вв. правители Центральной Азии целенаправленно наращивали число латников в своих войсках. Нойоны и тайши не только поощряли развитие панцирных производств в собственных улусах, но и законодательно закрепили за рядовыми кочевниками специальную повинность, согласно которой две кибитки из 40 должны были ежегодно «делать латы». Кроме того, готовое защитное вооружение и сырье для его производства массово взималось ойратами с подвластных народов Южной Сибири. Комплексный анализ вещественных, изобразительных и письменных источников позволяет реконструировать основные структуры бронирования и особенности покроя ойратских корпусных панцирей, конструкцию шлемов и дополнительных защитных деталей. Основной разновидностью металлической защиты корпуса был тяжелый пластинчато-нашивной панцирь «хуяг» (аналог европейских «бригантин» и русских «куяков») скроенный в виде кирасы, или распашного халата с осевым разрезом. Пластины панцирей знати снабжались специальными бортиками и ребрами, которые препятствовали деформации пластины при ударе. Такой доспех служил надежной защитой от стрел и сабель противника. Самым массовой разновидностью корпусного защитного вооружения был стегаемый панцирь «олбок» или «дэгэлэй». Некоторые воины носили кольчуги и кольчато-пластинчатые бехтерцы. Головы рядовых латников прикрывали низкие клепаные сфероконические или полусферические шлемы с козырьком и трехчастной бармицей. Знать носила высокие сфероцилиндрические шлемы, напоминавшие кувшин с длинным узким горлышком. Широко применялись наручи из железа и твердой кожи.

В результате последовательных действий ойратских тайшей по обеспечению войск защитным вооружением в их армиях образовалась достаточно широкая прослойка конных латников. В ходе сражений такие воины выступали совместно с легкими копейщиками, либо сводились в специальные ударные («куяшные») отряды. Численность подобных соединений колебалась от нескольких сотен, до нескольких тысяч конных бойцов. В письменных источниках XVII в. упоминаются ойратские и монгольские отряды, насчитывавшие 400, 2000, 4000 «куяшников».

Если главным тактическим приемом ногаев и крымских татар был дистанционный бой с применением лука и стрел, то ойраты практиковали тактику «трех напусков», когда после нескольких лучных залпов на противника обрушивалась лавина конницы, воины которой наносили удар пиками, а затем, добивали врага палашами и саблями. Центральноазиатская

«копийная и куяшная» атака первой половины XVII в. произвела сильное впечатление на современников. Русские, европейские, украинские, среднеазиатские, маньчжурские авторы оставили подробные и, при этом, весьма схожие описания вооружения и тактики ойратов и монголов. Приведем лишь некоторые из них.

Российские посланцы к ойратам Т.Петров и Иван Куницын (1616 г.): «А бой де у колматцких людей лучной и копейной, и сабельной...А на бой ездят в куяках железных да в шишаках, а в куяках доски железные шириною пол ладони, стрела из лука и сабля [их] не имет. А напуска де у них на боех живет по 3ж: первый напуск с луки, другой с копыи, 3-й с сабли. А только де они в 3 напуска на бою каких людей не сломят, и они отходят прочь».

Из рассказов монгольских послов (1635 г.): «...А бой у мугальских алтынных людей- луки, копыя, сабли, а вогненного бою нет. А ездят на бой против недругов своих в збруях, в куяках, и в шеломах, и в наручах и в наколенках, а у иных де у лучших людей и лошади бывают на боех в железных доспесях и приправах...».

Юрий Крижанич, хорватский священник и военный теоретик (1663 г.): «Что касается военного дела, то калмыки выходят на бой прекрасно вооруженные, т.е. в шлемах, с копыями и в кольчугах...Калмыки держатся гусарского строя: носят копыя, лук и саблю и латы и закрывают железом локти и бедра или носят кольчуги».

Автор «Летописи самовидца»: «Вправді, люд военній, с копием всідаєт на коня, а нікоторіє і сагайдаки і стріли великіє с площиками широкими. Тилко найбільше до потреби копій заживають кожен, бо справне уміють вбити копієм, в нікоторих і панціри, а инніє і наго ідуть до потреби».

Калмыцкая конница атаковала противника в рассыпном строю («нохой хэрэл»), клином («хошуун») или лавой («нуман жагсаал»). Излюбленным построением ойратов был «лук-ключ»- центр армии отогнут назад, фланги выдвинуты в сторону противника. В ходе сражения один или оба вытянутых вперед крыла наносили мощный удар по флангам противника и заходили ему в тыл. Альтернативой этого построения был «бычий рог» предполагавший нанесения мощных (часто парных) ударов разрывавших вражеские боевые порядки.

Вооружение и тактика ойратов, их стремительные атаки с акцентом на ближний бой стали полной неожиданностью для ногаев и крымских татар. Столкнувшись на полях сражений с калмыцким «копийным и куяшным напуском» ногаи испытали настоящий шок, который не укрылся от современников: «...нагайским людем они, калмыцкие люди, страшны гораздо и против них не ставали они, нигде и биться с ними не умеют». Найти эффективное противоядие массивной калмыцкой атаке крымские татары в годы Русско-Польской войны так и не смогли.

Дальнейшая судьба военно-тактических новинок принесенных калмыками в Восточную Европу сложилась по-разному. Нехватка железа на новых землях привела к тому, что пластинчато-нашивной доспех центрально-азиатского образца постепенно вышел у калмыков из широкого военного обихода и был заменен на кольчатые панцири северокавказского и иранского производства. Что же касается кавалерийской пики и конного копейного боя, то они получили мощнейшее развитие в военном искусстве российского казачества продолжавшего совершенствовать искусство владения пикой вплоть до начала XX в.

Александр Березкин
Alexander Berezkin

З ДОСВІДУ РЕСТАВРАЦІЇ ФРАГМЕНТА ЕФЕСА ЗАЛІЗНОГО МЕЧА X в. (?)

У дослідженні розглядається спосіб ручного розчищення рукояті залізного меча, прикрашеної срібною насічкою. Розчищення даної рукояті меча має свої особливості. При знятті продуктів корозії з рукояті меча застосовувалися диспергуючі рідини. Застосування диспергуючих рідин дозволило більш ефективно видалити шар корозії і виявляти срібну насічку.

Из опыта реставрации фрагмента эфеса железного меча X в. (?)

В исследовании рассматривается способ ручной расчистки рукояти железного меча, украшенной серебряной насечкой. Расчистка данной рукояти меча имеет свои особенности. При снятии продуктов коррозии с рукояти меча применялись диспергирующие жидкости. Применение диспергирующей жидкости позволило более эффективно удалить слой коррозии и выявлять серебряную насечку.

Также в работе прослеживается связь между технологией изготовления железных частей рукоятки и степенью их разрушения.

Experience of restoration of the iron sword hilt (10th century?).

The study explores the hand cleaning technique of the iron sword handle. The handle is decorated with silver threading.

The cleaning has its own distinctions.

Disparaging (?) solutions were used in order to remove the products of corrosion.

The use of disparaging solutions has allowed removing the corrosion layer and exposing the silver threading.

It has also been noted that the technology of producing the iron parts of the handle is connected to the stages of its deterioration.

Катерина Валентирова
Katharine Valentirova

**ХОЛОДНА ЗБРОЯ З ЗАТОНУЛОГО ІТАЛІЙСЬКОГО
СУДНА XIII ст**

Центр підводної археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, починаючи з 1999 року, займається дослідженням середньовічного італійського судна, яке затонуло поблизу селища Новий Світ у Судацькій бухті. Культурний шар на об'єкті представлений різнохарактерними знахідками. Окрему групу серед них становить холодна зброя. Незважаючи на нечисельність, вона становить значний науковий інтерес.

**Холодное оружие с затонувшего
итальянского судна XIII в.**

Центр подводной археологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченка, начиная с 1999 г. занимается изучением средневекового итальянского судна, затонувшего вблизи поселка Новый Свет в Судацкой бухте. Культурный слой объекта представлен разнохарактерными находками. Отдельную группу среди них представляет холодное оружие. Несмотря на малочисленность находки представляют значительный научный интерес.

**Cold steel from sunken Italian
ship of the 13 c.**

The Center of underwater archaeology of the Taras Shevchenko National University of Kyiv has been excavated the medieval Italian ship in the Sudak bay from 1999. A cultural layer is presented by ceramic, wooden, glass and metallic finds. In this context we can saw about specific group – weapons. This group is not numerous, but it is very interesting for investigation.

Починаючи з 1999 року, силами Центру підводної археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка в Судацькій бухті, поблизу пмт Новий Світ, проводиться дослідження затонулого середньовічного судна. Писемні джерела дозволили ідентифікувати його як пізанську галеру, що опинилася на морському дні у 1277 році. Глибина залягання об'єкту – 11 – 14 м. На даний момент, зустрічаються тільки залишки дерев'яного корпусу судна, і об'єкт фіксується виключно за площею поширення матеріалу. Специфіка середовища, в якому він перебуває, значно ускладнює дослідження. Окрім того, на території розкопу присутній інший культурний шар, що датується X – XI ст. Цей факт також необхідно враховувати під час опрацювання віднайденого матеріалу.

Шар XIII ст. репрезентовано чотирма групами знахідок: керамічними, дерев'яними, скляними та металевими предметами.

Найбільш чисельною та найкраще вивченою на даний момент є керамічна група. Вона представлена кухонним, столовим та тарним посудом. З'ясовано, що деякі предмети безпосередньо перебували в користуванні екіпажу та пасажирів, інші ж являли собою товар, який транспортувався. Комплекскераміки об'єднує різні види посудин, що побутовали в регіоні Середземномор'я в означений період. Це дає широку базу для досліджень кроскультурних та торгівельних контактів між Заходом та Сходом, зокрема. Особливий інтерес викликають клейма, графіті та діпінті, які зустрічаються на виробах.

Друга група репрезентована дерев'яними предметами. Зустрічаються окремі шматки дерева та деталі, які, судячи з усього, являли собою елементи самого судна. Поряд з цим в колекції на даному етапі присутні побутові речі: орнаментовані гребні та ложки.

Окремою групою виступають скляні вироби. Їх відносно небагато, проте це унікальні для регіону знахідки – посуд з венеціанського скла.

Металеві вироби складають четверту групу. Великою за кількістю підгрупою є цвяхи (зі шляпкою). Знайдено кілька фрагментів металевих посудів. Є індивідуальні знахідки. Частина предметів не ідентифікована. До четвертої групи також належить клинкова зброя.

Досліджуваний об'єкт інтерпретований як італійська торгівельна галера. Аналіз матеріалу дозволяє стверджувати, що основний вантаж, призначений для продажу склали керамічні вироби. Про імпорт зброї в даному випадку говорити недоцільно: це не підтверджується археологічно. Знахідки клинкової зброї нечисленні. Можна сподіватися, що в подальшому їхня кількість зросте, проте очевидно, що говорити про масовість не представляється можливим.

Факт тісного зв'язку італійських міст-республік з територіями сучасного Кримського півострова протягом XIII – XV ст. в поєднанні з конкретизованою інтерпретацією Зеленко С.М. цілком пояснює присутність

італійського судна на чорноморському дні та дає підстави сподіватися на аналогічні знахідки.

У XIII ст. мореплавство, особливо морська торгівля, як у попередні та наступні століття, була пов'язана з великим ризиком не лише за рахунок фактору стихії, а й у зв'язку з розквітом піратської справи. В цьому контексті, варто згадати про домінанту силового вирішення питань, характерну для Середньовіччя. Так, будь-яке судно повинно було бути певною мірою підготовлене до потенційного бою.

На даному етапі дослідження колекція зброї з Нового Світу нараховує вісім одиниць (НС1 – 8), представлених 14 фрагментами. Незважаючи на свою нечисленність, вона вимагає уваги з огляду на специфіку та різноманіття наявних предметів. Окрім того, її можна вважати достатньо репрезентативною.

Тривале перебування в солоній воді стало причиною поганої збереженості матеріалу: клинки повністю чи майже зруйновані корозією.

На нашу думку, колекцію можна умовно поділити на дві групи. Перша об'єднує п'ять предметів – НС1 – 5 (10 фрагментів), які, за припущенням, належать до одного типу. Вони являють собою невеликі мечі (загальною довжиною до 60 см.) з прямими паралельними гардами.

Рентгенографічні знімки НС3, НС4 та НС5. підтверджують те, що НС3 та НС4 належать до одного виду клинкової зброї. Руків'я та клинок монолітні, при чому на руків'ї присутні отвори, вірогідно для закріплення накладок. Така морфологія була характерна для кинджалів-базиліард, що використовувались у Середземномор'ї з IX ст. і перебували на постійному озброєнні італійських піхотинців XIII ст. Можна припустити, з огляду на параметри клинка, що до аналогічного типу належить і НС5.

Друга група об'єднує кинджали та ножі. НС6 та НС7 (фрагменти клинків без руків'я) інтерпретовано нами як ножі з одностороннім загостренням лева. Вони включені у колекцію холодної зброї умовно, оскільки великою є вірогідність того, що дані предмети використовувалися як побутові. НС8, за припущенням, фрагмент клинка стилета.

Короткі клинки, типові для озброєння європейського піхотинця XIII ст., відповідали умовам абордажного бою. Окрім того, ножі виконувати більш прозаїчні функції повсякденного характеру.

Таким чином, можна припустити, що вищеописані предмети являли собою особисту зброю екіпажу судна. Нечисленність та специфіка самих знахідок підтверджують цю тезу.

Подальше дослідження затонулого судна у Судацькій бухті дає надію на знахідки, що поповнять колекцію холодної зброї і розширяють наше уявлення про її місце в даному комплексі та житті середньовічних моряків загалом.

Михаил Горелик
Michael Gorelik

ПОГРЕБЕНИЕ ЗОЛОТООРДИНСКОГО ЧЕРКЕССКОГО ВОИНА XIII– XIV вв. В ПОРОСЬЕ

В статье проанализирован комплекс вооружения из кургана № 69 Яблоновского могильника вблизи города Белая Церковь (Украина). Анализ находок оружия и бытовых предметов из погребения позволяет автору сделать вывод о том, что здесь был похоронен золотоордынский воин-черкес. Автор допускает, что в рассматриваемое погребение принадлежит одному из тех черкесских воинов, которые были переселены золотоордынской администрацией в стратегически важный на тот период район. Автор выдвигает предположение, что черкесы играли выдающуюся роль в военной системе Золотой Орды.

Поховання золотоординського черкеського воїна XIII– XIV ст. у Поросі

У статті проаналізований комплекс озброєння з кургану № 69 Яблонівського поховання поблизу міста Біла Церква (Україна). Аналіз знахідок зброї та предметів побуту дозволяє автору зробити висновок, що похований був золотоординським черкеським воїном. Автор припускає, що розглянуте поховання належить одному з черкеських воїнів, які були переселені золотоординською адміністрацією у стратегічно важливий на той період район. Автор висуває припущення, що черкеси грали видатну роль у військовій системі Золотої Орди.

The burial of the Golden Horde Circassian warrior of 13–14th cc. in Porosye

In this article the set of weapons from the mound number 69 Yablonovsky burial near White Church (Ukraine) was analysed. Analysis of weapons and household items from the burial allows the author to conclude that there was buried Circassian warrior of the Golden Horde. The author admits that the burial belongs to one of the Circassian warriors who were resettled by the Golden Horde administration to strategically important area. The author suggests that the Circassians played a prominent role in the military system of the Golden Horde.

При раскопках Яблоновского могильника вблизи древнерусского города Юрьев (ныне Белая Церковь) был раскопан курган № 69, содержащий парное захоронение. К сожалению, авторы публикации не смогли ни верно определить этнокультурную принадлежность памятника, ни его датировку. Мелькнувшая у них догадка о связи погребенных с Северным Кавказом привела их ...к аланам 10-11 вв. (судя по ссылке на Змейский могильник), чей погребальный обряд – захоронение в глубоких многометровых катакомбах – не имел ничего общего с тем, что было обнаружено в кург. 69. В рассматриваемом же памятнике погребение было совершено по обряду ингумации на горизонте, что являлось традиционным способом погребения древних адыгов, особенно ярко представленным в материалах древнеадыгской-золотоордынской белореченской культуры XIV-XV вв. Вооружение, сопровождавшее похороненного мужчину-воина, не оставляет никаких сомнений ни в его этнокультурной принадлежности, ни во временном отрезке, на который пришлась его жизнь.

Наиболее ярким, определяющим дату и происхождение покойника памятником являются остатки круглого щита $d=70$ см, представленные железными деталями – узкими оковками по краю и умбоном в центре (смещенным). Умбон имеет вид выпуклого диска $d=16$ см, края которого мелко насечены зубчиками при помощи зубила. Последний прием оформления края изделия является четко атрибутирующим признаком золотоордынского кузнечного ремесла. Поверх диска крестообразно наложены две полосы шир. 2,5 см, в 3,5 см от края переходящие в узкие прутки, раскованной уплощенной частью которых полосы являются. В центре полосы и диск пробиты заклепкой, крепившей умбон к деревянной или плетеной поверхности щита. Как видно из достаточного количества аналогий, умбон крепился к поверхности щита также заклепками, проходившими через все четыре расплющенных конца прутков крестообразной накладки умбона. Изнутри концы заклепок загибались в круг, в который вставлялись подвижные кольца, служившие для крепления двух кожаных или тканых ручек. Говоря о достаточном числе аналогий, мы имеем в виду более 15 находок подобных умбонов на северо-западном Кавказе в погребениях 2 пол. XIII–XIV вв., нередко содержавших шлемы, кольчуги, сабли и другое наступательное оружие. Одно из погребений принадлежало знатному половцу – золотоордынскому латнику, остальные – адыгам. Происхождение системы усиления щита из органических материалов умбоном и оковками из железного прута понятно: его во 2 пол. XIII в. заимствовали адыгские оружейники из арсенала итальянских оружейников в период бурного процесса колонизации северо-восточного Причерноморья и Приазовья жителями Италии. Сама же эта система усиления щита была в XIII в. популярна во всей западной Европе – от Скандинавии до, особенно, Италии. И уже от

адыгов- черкесов эта система распространилась практически по всей империи Чингизидов.

Следующим датированным предметом вооружения является сабля, а именно – ее перекрестие, асимметричное – нижний ус, как положено, длиннее верхнего, с расплюснутыми и оттянутыми вниз концами. Подобные перекрестья – верный признак изделия золотоордынских мастеров, особенно характерный для северного Кавказа. Интересен найденный в погребении наконечник копья, аналогии коему мы встречаем в памятниках с территории Центрального Улуса империи Чингизидов – Прибайкалья, Забайкалья и Монголии. Что же касается небольших листовидных наконечников стрел, то они типичны для черкесских погребений золотоордынского периода.

Датируемыми и этнокультурно маркирующими являются и бытовые предметы. Так, все три прямоугольно-заovalенных огнива датируются 2 пол. XIII–XIV вв. Оселок с треугольными короткими сторонами встречается обычно в черкесских погребениях. Кочевнический характер имеют найденные в погребении тесло, клавшееся в могилы степных воинов еще с древнетюркского времени, и пружинные ножницы для стрижки овец.

Таким образом, из анализа находок оружия из погребения № 69, можно сделать достаточно уверенный вывод о том, что здесь был похоронен золотоордынский воин-черкес с женой – черкешенкой или представительницей местного кочевого населения.

Но теперь встает очень важный для Украины вопрос о черкасах. Ведь именно так называли жителей Среднего Поднепровья москвиты в XV–XVII вв. И название города Черкассы известно с XV в. И многократно описанная путешественниками XIII–XV вв. прическа знатных черкесов – бритая голова с длинной прядью волос, спускавшейся с макушки или левого виска, и очень длинные усы при бритом подбородке, либо – у знати – опускавшиеся ниже бороды ставшие украинскими признаками. Можно предположить, что мы рассмотрели погребение одного из тех черкесских воинов, которые были переселены золотоордынской администрацией в стратегически важный район для укрепления позиций против начинавшегося усиления и претензий на данный регион Великого княжества Литовского и Русского. Переселение могло иметь место от серед. XIII в., когда Среднее Поднепровье вошло в границы кочевий чингизида Хурмиши (Куремсы), до 1362 г., когда в битве при Синих Водах Ольгерд Литовский отвоёвал у Улуса Джучи власть над Киевщиной. Но почему именно черкесы? Дело в том, что черкесы были самыми излюбленными из подданных владык Улуса Джучи. Даже сам этноним – черкесы – появляется именно в сер. XIII в. в монгольских текстах. В мусульманских источниках при перечислении инородческих контингентов этого государства на первом месте называются именно черкесы (лишь один раз – у Рашид ад-Дина на первом месте названы русские, у остальных авто-

ром прочно занимающие второе место). Нам известны многотысячные лейб-гвардейские контингенты монгольских императоров Китая, составленные из русских, алан-асов, половцев, кыпчаков, присланных «в центр» владыками Улуса Джучи. Офицеры этих народов делали в империи Юань подробно описанные в послужных списках блестящие карьеры. Но ни одного черкеса в Китае не зафиксировано в юаньских документах. Руководство Золотой Орды не отдавало своих излюбленных подданных. А излюбленность явствует из раскопанных погребений черкесов в Прикубанье: многие из них содержат награды золотоордынской администрации – сделанные из драгоценных металлов пиршественные чаши и пояса с металлическим набором. Причем в некоторых погребений их был не один комплект. Кроме изделий из драгоценных металлов в качестве награды выдавались драгоценные чингизидские ткани – в отрезках или в готовых изделиях, естественно, монгольского покроя.

За что же черкесы снискали такое благоволение у монгольских властей? Ведь какой-то особой лояльностью черкесы не особенно выделялись: скорее наоборот, от них властям было беспокойство по части бесперебойного прохода торговых караванов, чего монголы очень не любили. Ответ мы находим в материале погребений XIII–XIV вв. восточного Приазовья и Прикубанья. Недавно В. Чхаидзе и И. Дружинина показали, что воинские погребения в их составе включают в себя 30% тяжелой конницы, со шлемами, панцирями, саблями, саадаками, иногда щитами, наручами и др. оружием; 30% средней конницы с саблями и отдельными предметами защитного вооружения, и 30% легких конных лучников. И среди латной конницы были не только черкесы. Также известно, что среди черкесов было чрезвычайно развито производство оружия высшего качества (так, исследованные специалистами по металлургии клинки белореченской культуры оказались дамасскими). Черкесам принадлежало создание знаменитого «черкесского клинка», как мы видели, специфической системы оковки щита, одного из типа забрал-личин, технологически самых простых, и, вероятно, пластинчато-кольчатого доспеха – вершины панцирного искусства Востока. Понятно, что людей, выставляющих такой немислимый процент латной конницы, да еще и изготовлявший оружие в масштабах, позволявших вооружать не только себя, но и соседей, следовало всячески отличать, и уж ни в коем случае не отдавать под чужую власть.

Из сказанного видно, какую роль играли черкесы в военной системе Золотой Орды. Понятно, что их, видимо, сравнительно ограниченный контингент в Поднепровье должен был пользоваться исключительно высоким авторитетом, даже и после падения власти Золотой Орды на части его территории. Поэтому сложившееся здесь славяноязычное население не только само переняло, судя по названию города, этноним почетных переселенцев, но и благосклонно относилось к тому, что восточные соседи называют их черкасами.

Богдан Гринчишин
Bohdan Grinchishin

ЗНАХІДКИ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МЕЧІВ ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ В ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

У статті розглядається значення меча як речового джерела для вивчення історії військової справи. На основі типології Е. Окиотта автор досліджує віднайдені у зазначених ним географічних межах артефакти, та порівнює їх з аналогічними добре атрибутованими західноєвропейськими зразками. Автор акцентує увагу на особливостях вивчення археологічних джерел: проблемах датування, консервації, визначення місця артефакту у комплексі озброєння похованого воїна та дослідження самого цього комплексу.

Находки средневековых мечей как важный источник для изучения военного дела в Галицко-Волынском государстве

В статье рассмотрено значение меча как вещественного источника для изучения истории военного дела. На основе типологии Э. Окиотта автор исследует археологические артефакты, обнаруженные в избранных им географических пределах, сравнивает их с хорошо известными западноевропейскими образцами. Автор акцентирует внимание на особенностях изучения археологических источников: проблемах датировки, консервации, определения места артефакта в комплексе вооружения воина из погребения и изучения самого этого комплекса.

Finds of medieval swords as an important source for the study of military affairs in the Galicia-Volyn state

This article examines the question of swords as a source to study history of military affairs. The author analyzed artifacts that were found in the study area based on the typology of E. Okshot and compared them with similar models, identified in Western Europe. He pointed out the features of the study of archaeological materials: problems of dating, conservation, determining the location of the artifact in the system warrior's weapons. The article emphasizes the need of the integrated investigation of weapons complex.

Меч вважається традиційною зброєю у комплексі озброєння середньовічного рицаря. Знахідки мечів з території сучасної України засвідчують наявність тяглої рицарської «мілітарної технології» (В. Гуцул).

Використання типології Е. Окшотта для опрацювання матеріалу з території Прикарпаття та Західної Волині дає можливість розглянути особливості давньоукраїнського озброєння в загальноєвропейському контексті.

Зіставлення типів мечів, значна частина яких зберігається у фондах Львівського історичного музею, із загальноєвропейським контекстом дозволило зробити обґрунтовані висновки про те, що озброєння на території Прикарпаття та Західної Волині еволюціонувало в загальному руслі розвитку озброєння та військової справи Центральної та Центрально-Східної Європи, однак спостерігаються локальні особливості у використанні певних типів, що пов'язане з особливим геополітичним положенням Галицько-Волинської держави.

Порівняння з відповідними дослідженнями озброєння західноєвропейських та центральноєвропейських воїнів XIII - XV ст. дає можливість твердити про близькість розвитку військової справи у Галицько-Волинській державі саме з центральноєвропейськими країнами. Серед знахідок клинкової зброї виявлені мечі різних типів (XVIa, XIIIa, XX, XVa, XVII, XVIIIa, XII, XI, XIV, XV, XVI, XVIII, XVIIId). Привертає увагу той факт, що, як і на теренах Польщі, і взагалі Центральної Європи, на території колишніх галицько-волинських земель переважають знахідки мечів типів XVIa і XIIIa, однак своєрідністю є те, що більше знайдено мечів типу XX і XVa.

Мечі «у півтори руки» підтипу XVIa особливо були поширені на досліджуваній території з другої половини XIV ст. аж до першої половини XV ст. Усі екземпляри цієї клинкової зброї розрізняються верхів'ями (головками) і хрестовинами. Значна кількість знахідок мечів підтипу XIIIa на теренах колишніх галицько-волинських земель засвідчує, що розвиток військової справи у Галицько-Волинській державі ішло в руслі рицарських європейських тенденцій. Мечі такого підтипу, належачи до так званих «великих мечів», використовувалися для кінного бою з важкоозброєними воїнами.

На території Прикарпаття, Західної Волині та Середнього Подністров'я шабля і меч в XIII – XIV ст. використовувалися, очевидно, у різних ситуаціях, залежно від того, з яким ворогом – важкоозброєним чи легкоозброєним – мали справу. Проти важкоозброєних рицарів ефективнішим був меч, проти легкоозброєних кочівників – шабля.

Оскільки розвиток захисних обладунків і наступальної зброї є взаємозалежним, то типи мечів дають можливість зробити певні висновки і про захисне спорядження, адже вид обладунку, який переважає на певний

території, залежить в основному від того, від якого типу наступальної зброї доводиться захищатися і в яких умовах воювати. Серед знахідок мечів значне місце посідають екземпляри, які призначені для завдання колольних, рубальних та ріжучих ударів, тобто таку клинкову зброю ефективно можна було використовувати проти супротивників, захищених і кольчугою, і панцирем.

У Західній Європі між 1275-1350 рр. найбільш поширеними були мечі колольно-рубальної дії у зв'язку зі змінами захисного спорядження, зокрема із поширенням пластинчастого обладунку. Такої явної тенденції на досліджуваній території не простежується, що пов'язане із застосуванням кольчуги поруч з новішими типами захисного обладунку. Це явище характерне для всієї Центральної Європи. Слід також зауважити, що разом з новими формами мечів співіснували старі, адже меч належав до зброї довгого вжитку, передавався у спадок, до старого клинка часом допасовувався новий ефес.

Процес розвитку озброєння на теренах Галицько-Волинської держави був складним і багатоманітним, пов'язаним і зі східною, і зі західною військовою традиціями, що і привело до витворення оригінального і неповторного за своїми властивостями й особливостями цілого комплексу бойових засобів. Озброєння у Галицько-Волинському князівстві знайшло розвиток пізніше у Великому Литовському князівстві, військова справа в якому має виразні самобутні риси порівняно зі Східною Руссю (Московським князівством).

Перед зброєзнавцями стоїть завдання здійснити атрибуцію всіх археологічних знахідок мечів з території історичних галицько-волинських земель, використовуючи типологію Е. Окшотта, виявити спільні і відмінні форми, що дасть можливість показати особливості використання цього виду клинкової зброї в Галицько-Волинській державі.

Разом з тим необхідно обов'язково враховувати всі проблеми, пов'язані з аналізом та інтерпретацією знайденого археологічного матеріалу (зокрема, утруднене датування знахідок зброї без археологічного контексту, поганий стан збереження, проблематичне визначення належності певної зброї та захисних обладунків відповідним групам військ). Особливу цінність мають знахідки зброї в археологічному контексті, зокрема в закритих археологічних комплексах. Без серйозного комплексного аналізу археологічних матеріалів з теренів Галицько-Волинської держави та й суміжних територій із залученням інших джерел (іконографічних, писемних) не можна аргументовано довести, яка була система озброєння давньоукраїнських воїнів, з'ясувати, які види й типи зброї та захисних обладунків використовувалися в Галицько-Волинській державі, яке місце меча в комплексі озброєння давньоукраїнського воїна.

Віктор Кобець
Victor Kobets

**АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ АКВАТОРІЇ ДНІПРА,
ПРОВЕДЕНІ СПІВРОБІТНИКАМИ ЦЕНТРУ ПІДВODНОЇ
АРХЕОЛОГІЇ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ВПРОДОВЖ 2010–2013 рр.**

Стаття присвячена проведенню підводних археологічних досліджень акваторії р. Дніпро співробітниками Центру підводної археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка з використанням приладів ехолокації гідролокаторів бічного огляду впродовж 2010-2013 рр.

Археологическая разведка акватории Днепра, проведенная сотрудниками Центра подводной археологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченка в 2010–2013 гг.

Статья посвящена проведению подводных археологических исследований акватории р. Днепр сотрудниками Центра подводной археологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко с использованием средств эхолокации и гидролокаторов бокового обзора на протяжении 2010-2013 гг.

Archaeological researches of the river Dneper by the employees of Kiev National University in 2010-2013

The article is sanctified to submarine archaeological researches of the river Dnepr by the employees of Kiev National University in 2010-2013.

Підводні археологічні дослідження акваторії Дніпра на Канівському, Кременчуцькому, Дніпродзержинському водосховищах, лівобережних та правобережних притоках Дніпра — Десні, Трубежі, Росі, Супою, Сулі понад десяти років проводяться співробітниками Центру підводної археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Починаючи з 2002 року археологічні розвідки почалися з обстеження берегів водосховищ, спостереженням за руйнуванням суходолу та підйомом артефактів з пам'яток, що інтенсивно знишувались дією хвиль та течії. Подальші пошуки перемістилися на урвища водосховищ, прибережні мілини та затоплені поселення, які існували донедавна в заплавах Дніпра. В цей період

застосовувалось стандартне обладнання і спорядження, яке головним чином забезпечувало візуальні спостереження. Якщо поблизу берегів виявити і зафіксувати місця руйнування культурних шарів було відносно просто – затоплені поселення в заплаві відшукати на значних просторах водосховищ виявилось складною задачею. Співставлення давніх карт та накладання їх на сучасні давали приблизні координати, які необхідно було уточнювати за нуреннями. Практично орієнтування на місцевості полягало в попередньому внесенню значень координат у приймачі GPS, а більш точне розташування та границі поселень встановлювалися за допомогою ехолоту, який показував детальний рельєф дна, глибини з похибкою до 0,1 м. та щільність ґрунту. Особливо чітко ехолот відображав залишки фундаментів, які на екрані приладу виглядали подвійним уцільненням. Недоліком такої методики розвідок була насамперед незначна продуктивність, оскільки промінь ехолоту окреслював профіль дна вузькою смугою безпосередньо під човном.

Починаючи з 2010 року в своїх розвідках ми почали застосовувати гідролокатор бічного огляду (ГБО) американського виробництва Humminbird 997c SI Combo. В ньому застосовувалась технологія side scan з функцією полосового двохстороннього сканування дна смугою, яка не перевищувала значень потрійної глибини водойми (наприклад, для глибини 9 м. максимальна полоса захоплення приладом дорівнювала 27 м. плюс 27 м. мінус мертва зона вертикально під човном приблизно 9 м). На більших глибинах зона сканування збільшувалася (із закономірностей 3-х кратної глибини). Пройдені на акваторії маршрути записувалися на міні CD card разом із значеннями координат по всій траєкторії руху та відображалися на моніторі приладу. Записи можна було проглянути на екрані гідролокатора та записати на комп'ютер для конвертації за допомогою програми HBSI Converter у файли, які відкривались та вивчались комп'ютерною програмою YellowFin. Смуговий пошук показав значну перевагу в порівнянні з ехолотацією, особливо для визначення нових ділянок. В процесі використання Humminbird виявилися деякі серйозні недоліки: по – перше, його розподільча здатність дозволяла чітко визначати тільки крупні стратиграфічні структури (нерівності дна, лінійно протяжні предмети, пісчані пагорби), але зовсім не відображалися окремі дрібні предмети, навіть досить щільні (скупчення дерев, залізного брухту і т. ін.); по – друге, переконвертовані для роботи на комп'ютері з програмою YellowFin файли не відображали значну кількість зафіксованих на екрані гідролокатора об'єктів. Причина полягає ймовірно, у недосконалості програми конвертації HBSI Converter.

На новий рівень застосування технології гідролокації наші дослідження вивела розробка сучасного приладу ГБО компанією Lowrance - світового лідера в сфері проектування і виробництва ехолотів. З жовтня 2012 р. почалося застосування структурсканера Lowrance HDS 5, в якому завдяки впро-

вадженнь новітніх технологій розробники змогли об'єднати функції бічного сканування (SideScan) та зондування об'єму води під човном DownScan Imaging™. Додатковий блок з підключенням ще одним трандьюсером (датчиком) дозволив спостерігати детально об'єкти на дні безпосередньо під човном з високою роздільною здатністю. Налаштування частоти випромінювання датчика на 80 або 200 кгц. дозволяло також налаштувати прилад на різні умови роботи в залежності від глибини та складу донних нашарувань. Для отримання цілісної картини площадної зйомки передбачалося суцільне поперемітне сканування спланованими по карті курсами з контролем на екрані гідролокатора руху човна. Слоти для карт пам'яті MMC/SD передбачали встановлення карт водойм та використовувалися для запису треків з координатами, зображеннями, скріншотами пологою до 150 м (в залежності від глибини), поверхні дна і зони під човном. Файли з розширенням sl 2 копіювалися на комп'ютер для роботи з програмою SonarViewer. Сама програма створена з дружельюбним інтерфейсом і що найважливіше, високоякісно відображає усі виявлені деталі просканованих предметів в режимі трьох вікон одночасно (ехолот, боковий сонар, донний сонар) або в режимі одного зображення послідовно окремими прокрутками. Передбачена можливість виміряти розміри, обирати різноманітну кольорову гамму, контрастність та багато інших необхідних налаштувань. Ідеально відображаються об'ємні пропорції підводного середовища. Для застосування комп'ютерної програми DrDepth 4 записані на картки треки конвертувалися в формат drd. Завдяки високій ефективності методики за досить короткий проміжок часу опрацьовано понад десяти повномасштабних ділянок русла Дніпра: від Вишгороду до Південного мосту, заток Верблюжа, Наталка, Берковці, Видубицьке озеро, Русанівської протоки, глибоководного котловану правобережного русла напроти заводу Ковальських, детального обстеження Південного мосту, фарватеру Дніпра від с. Вишенки до с. Конча Заспа, с. Балико-Щучинка – м. Ржищів – с. Стайки в акваторії Канівського водосховища; деяких ділянок Сузької затоки, ріки Сули від с. Горошино до с. Тарасівки (паром) Кременчуцького водосховища; акваторії в межах м. Кременчука Дніпродзержинського водосховища.

Вагомі переваги картплотерів Lowrance HDS проявляються у цілісному підході до створення гідрографічних карт водойм та реалізованому засобами комп'ютерного програмного забезпечення перетворення даних сканування у кінцеву графічну модель підводного середовища до трьохмірної графіки на основі карт та аерофотозйомки Google Earth. На протязі останніх двох років роботи виконувались за програмами виявлення і збереження культурної спадщини на підставі дозвілів від Міністерства культури України на проведення підводних розвідок технічними засобами фіксації на ділянках ріки Дніпро від м. Києва до м. Дніпропетровськ – виявлення історичних підводних пам'я-

ток другої Світової війни. По результатам цих робіт складено різноманітні види карт, альбоми скріншотів та затоплених об'єктів, роздруковані плани крупного формату, збережені первісні та переконвертовані компютерні файли, необхідні для подальшої інтерпретації та обробки іншими інструментами програм SonarViewer, DrDepth 4. Доцільність цього напрямку розвідок полягає у застосуванні неруйнівних методів спостережень, високою продуктивністю інструментальних засобів обстеження значних площ водосховищ та неможливістю таких досліджень в минулому з причини відсутності технічних засобів, які стали доступні тільки в останній час.

Подальшими дослідженнями передбачаються занурення на визначені GPS координатами об'єкти для візуального обстеження артефактів, умов їхнього розташування, вимірювання та фотографування.

Олег Мальченко
Oleg Malchenko

НИДЕРЛАНДСКАЯ КОВАНАЯ ПУШКА XV в. ИЗ ЦЕНТРАЛЬНОГО МУЗЕЯ ТАВРИДЫ

Статья посвящена атрибуции кованой пушки XV в. из Центрально-гомузея Тавриды (г. Симферополь). Автор дает морфологическую характеристикуорудий этого типа. Он исследует основные, наиболее важные признаки по аналогии с хорошо известными пушками в европейских музеях. Уделено внимание единственному декоративному элементу –армирующему кольцу исполненому в виде кованой спирали.Реконструкция маркировки на стволе позволила получить изображение марки (или части марки), совпадающее с традиционными нидерландскими знаками, принадлежащими к производственному ареалу Нижних Земель.Показателифизических параметров ствола и его вес дают основание причислить орудие к типу северо-европейских фуглеров (1470-80-х гг., Нидерланды).

В статье подчеркивается значение подводной археологии в изучении средневековой артиллерии.

Нідерландська кована гармата XV ст. з Центрального музею Тавриди

Стаття присвячена атрибуції кованої гармати XV ст. з Центрального музею Тавриди (м. Симферополь). Автор подає морфологічні характери-

стики цього типу гармат. Він досліджує основні, найбільш важливі ознаки за аналогією з добре відомими гарматами у європейських музеях. Прیدілено увагу єдиному декоративному елементу – армуючому кільцю, виконаному у вигляді кованої спіралі. Реконструкція маркування на стволі дозволила отримати зображення марки, що збігається з традиційними нідерландськими знаками, що відносяться до виробничого ареалу Нижніх Земель. Показники фізичних параметрів ствола та його вага дозволяють віднести гармату до типів європейських фузлеров (1470-80-х рр., Нідерланди).

У статті також підкреслюється значення підводної археології у дослідженні середньовічної артилерії.

Dutch 15th century forged cannon from Tavrida Central Museum

The article is devoted to the identification of forged guns of the 15th century from Tavrida Central Museum (Simferopol). Author describes the morphological signs of this type of guns. He examines several fundamental characteristics based on analogies with similar examples from European museums. Using print restored production markings on the gun. Attention is drawn to the only decorative element - «sugarstick». Typological analysis was attempted gun inventory, based on data from the Burgundian artillery 1445. Defined mass type parameters. Author defines the cannon as a model «veuglair», manufactured in the Low Countries in 1470-1480. Development of underwater archaeology is an important factor in the study of medieval artillery.

Благодаря развитию и расширению технических возможностей подводной археологии, за несколько последних десятилетий массив доступных к изучению кованых железных артиллерийских стволов XV-XVI вв. значительно увеличился. В украинских музеях, например, количество образцов орудий этого типа с 1960-х гг. возросло в два раза. Это, в свою очередь, подняло эффективность исследований на новый уровень: расширились возможности метода аналогий, сравнений, количественного и морфологического методов, а также начал активно применяться металлографический анализ. Конкретный пушечный ствол, при условии правильно выстроенной методологической атаки, способен отразить широчайшую информационную структуру, не только собственную, но и типологическую. Кроме того, сохранившиеся образцы средневековой артиллерии вызывают доверие как исторический источник, обладающий масштабным информационным потенциалом.

Одно из железо-кованых орудий XV в., поднятое со дна Каламитского залива в 1964 г., находится в экспозиции Центрального музея Тавриды (г. Симферополь). Специфическая морфология этого ствола позволяет пред-

положить, что мы имеем дело не с традиционным средиземноморским типом морской казнозарядной артиллерии, образцы которой широко представлены как в европейских, так и в украинских музеях.

Конструктивно подобные образцы пушек находятся в коллекциях Deutches Historisches Museum (Берлин), Royal Armouries Tower of London, Heeresgeschichtliches Museum (Вена), Musée Royal de l'Armée et d'Historire Militaire (Брюссель), Leger Museum (Делфт, Нидерланды), Museu Militar (Лиссабон), H. L. Visser Collection (Нидерланды).

Этот комплекс кованых поворотных пушек, распространенный, в основном, в Северной и Центральной Европе, демонстрирует сходные типологические элементы: блок из троих колец (или тройное кольцо), который формирует первый армирующий пояс от дульного среза; второе армирующее кольцо исполнено в виде кованой спирали («sugarstick» - в английской терминологии); правило (хвостовик) имеет загнутую вверх форму; в донной части ствола находится маркировка в виде различных наборов точек и пересекающихся линий; канал ствола конической формы, предназначался для стрельбы дробовым зарядом.

Набор более «тонких» признаков, которые позволяют надежно подтвердить ареал происхождения этого типа, касаются конструкции донной части ствола, а также его декоративных элементов: форма дорсальной поверхности донной части ствола исполнена в виде мыса; две симметричные вертикальные «канавки» на задней стенке держателя зарядной камеры; полукруглая форма боковых стенок держателя, которая позволяет фиксировать зарядную камеру без дополнительной донной планки; воронкообразная донная часть канала ствола, предназначенная для использования зарядной камеры конусной формы; прорезанный декор: а) две борозды на поверхности основания хвостовика; б) линия-контур, повторяющая абрис дорсальной поверхности донной части ствола («колокола»); в) линия-контур, повторяющая абрис поверхности задней стенки держателя; г) борозда (геометрическая композиция?) в месте соединения «ушей» для установки клина, с боковыми стенками держателя.

Учитывая весь комплект морфологических признаков, следует признать почти идеальное совпадение «крымского» образца с образцами пушек из коллекции из Heeresgeschichtliches Museum (Вена), H. L. Visser Collection и Leger Museum (Делфт, Нидерланды). Данная конструкция кованых поворотных пушек могла появиться в артиллерийских мастерских в границах производственного ареала Нижних Земель. Многие из музейных образцов идентифицируются именно с Нидерландами или находились на вооружении голландских кораблей.

Хорошая сохранность «крымского» образца предоставила возможность реконструировать маркировку на «колоколе» донной части ствола. Доволь-

но контрастное изображение было получено с помощью моделирования оттиска (силиконовый компаунд «Cory Pasta» (Axson, Франция) и прорисовки изображения, почти уничтоженного коррозией. В результате наложения оттиска и прорисовки получилось схематическое изображение марки (или части марки), совпадающее с традиционными нидерландскими знаками. Принадлежность маркировок подобного типа к производственному ареалу Нижних Земель подтверждают и финансовые документы бургундского артиллерийского ведомства.

Витое кольцо (кованая спираль), расположенное на стволе рядом с тройным кольцом, является акцентирующим декором «крымской» поворотной пушки. Этот традиционный для готической артиллерии элемент, символизирующий веревку (канат) и узел в широком смысле, был широко распространен именно в Северной Европе. Разнообразные трактовки символа основываются на древней магии узлов, на атрибуте Немезиды из античной мифологии, на символике казни (повешения, такого популярного в Европе), наконец, на христианском сказании об апостоле Андрее, привязанном веревками к диагональному кресту. Изначально грубо моделированные витые кольца, уже к середине XVI в. начали превращаться мастерами-литейщиками в изящные шнуровки и перевязи, опутывающие артиллерийские стволы. Существует огромное количество вариантов этого декоративного элемента.

Итак, морфология, декор и маркировка корабельного «крымского» ствола, при не вполне ясной датировке, указывают на его родство с производственным ареалом Нижних Земель XV в., где ковалась артиллерия по заказу герцогов Бургундских.

Бортовой арсенал бургундской галеры, зафиксированный в инвентаре 1445 г. состоял из двух поворотных верховых «coulovrines» и пяти «veuglaires». Почти все стволы были казнозарядными и поставлялись в комплекте с двумя пороховыми камерами. В качестве снарядов использовались каменные ядра (для фуллеров) и свинцовая шрапнель (для кулеврин). Акцентирование на новом способе загрузки снаряда в ствол, указывает на изменении конструкции сочленения съемной пороховой камеры и донной части ствола в североевропейском артиллерийском производстве. Традиционная форма позволяла заряжать ствол только с дульной стороны, что снижало скорострельность орудия. Возможно «новая мода» была инициирована именно производителями короткоствольной морской артиллерии, фактор скорострельности которой был определяющим в ближнем бою.

Сказанное выше позволяет предположить, что диффузия морфологических и конструктивных элементов в типологической паре «кулеврина-фуллер» привела к появлению в Нидерландах 1470-80-х гг. модернизированной корабельной пушки, образец которой представлен в Центральном музее Тавриды.

Основные параметры формообразования типа:

- казнозарядность, короткий ствол (фуглер, кулеврина);
- конусная форма канала, рассчитанная под дробовой заряд (кулеврина);
- донная часть ствола «колокольного» типа (новый элемент);
- возможность досыла снаряда с тыльной стороны ствола (фуглер);
- использование крепления в виде вертлюга (кулеврина);
- подвесная приваренная конструкция держателя пороховой камеры (так называемая «рама») (новый элемент);
- изогнутая форма железного правила (новый элемент);
- соотношение длина/диаметр канала (фуглер).

Кроме того, расчет физических параметров ствола произведен пропорционально бургундским единицам измерения: длина 4 *piez*; диаметр канала ствола составляет 2,6-3,7 *polz*. Эти показатели (с весом в придачу) дают основание причислять его к типу североευропейских фуглеров. Под таким именем железные кованые пушки со сменной пороховой камерой (но с вариативной морфологией и не обязательно поворотные) фиксируются в замковых арсеналах Северной, Центральной и Восточной Европы, вплоть до середины XVI в.

Главной же функциональной особенностью новых бортовых фуглеров было то, что орудия являлись «дробовиками». При наличии запаса зарядных камер и картечных снарядов, орудие было в состоянии сделать до 4 выстрелов в минуту и производило останавливающее воздействие во время абордажного боя или против атакующей пехоты на коротких дистанциях. Применение подобных кованных поворотных орудий на кораблях еще в XVIII в., свидетельствует об их эффективности в качестве морской противопехотной артиллерии ближнего боя.

Вразумительный ответ на вопрос о том, как попала нидерландская морская пушка последней четверти XV в. в акваторию Черного моря (при множестве гипотез), мы вряд ли когда-нибудь получим, в первую очередь, из-за утерянного контекста этой уникальной находки, который навсегда остался на дне Каламитского залива.

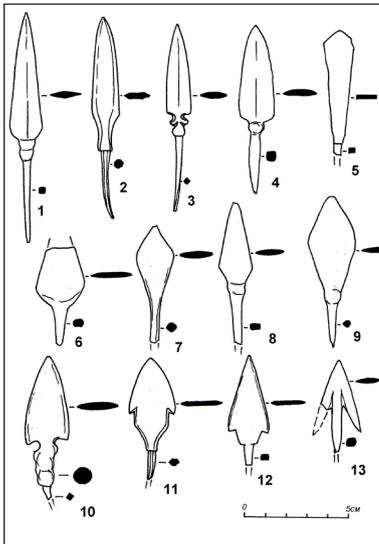
Сергій Пивоваров, Віталій Калініченко
Sergey Pivovarov, Vitaly Kalinichenko

**ПРЕДМЕТИ ОЗБРОЄННЯ ДАЛЬНОГО БОЮ З ЧОРНІВСЬКОГО
ГОРОДИЩА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIII ст. (АРХЕОЛОГІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ 2012 р.)**

Стаття присвячена аналізу предметів озброєння дальнього бою, а саме наконечників стріл, виявлених під час дослідження Чорнівського городища першої половини XIII ст. у 2012 р. Автори здійснюють їх типологізацію та класифікацію. Виявлені матеріали дозволяють отримати важливі дані з військово-політичної історії Буковини в цей час та зброєзнавства загалом.

***Предметы вооружения дальнего боя из Чернивского городища первой
половины XIII в. (археологические исследования 2012 г.)***

Статья посвящена анализу предметов вооружения дальнего боя, собственно наконечников стрел, выявленных при исследовании Чернивского городища первой половины XIII в. В 2012 г. Авторы осуществляют их типологизацию и классификацию. Обнаруженные материалы позволяют получить важные сведения по военно-политической истории Буковины этого периода и истории оружия в целом.



**Items of arms ranged from
chornivkahillfortfirst half
of XIII century
(archeological research in 2012)**

The article analyzes the subjects ranged weapons such as arrowheads found during the investigation Chornivkahillfort first half of the XIII century in 2012. The authors carried out their typology and classification. Identified materials yield important data on military and political history of Bukovina during this time and armament in general.

На території межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра однією з найкраще досліджених давньоруських пам'яток є Чорнівське городище, яке відоме також в історіографії під назвою „Чорнівська феодальна укріплена садиба XII-XIII ст.”.

Городище виявлене відомим буковинським археологом Б. Тимощуком і розкопувалося ним у 1977-1978 рр. У 1982 р. розвідкові розкопки на городищі проводив М. Філіпчук. Протягом 1985-1986 рр. археологічні роботи на пам'ятці здійснювала експедиція ЧДУ під керівництвом Л. Михайлини. Знайдений матеріал, серед якого і предмети озброєння був про датований кінцем XII – першою половиною XIII ст. Із 1989 по 1994 р. на пам'ятці проводилися розкопки під керівництвом І. Возного, а з 1999 р. і до сьогодні, дослідження на пам'ятці проводить С. Пивоваров.

Одними із найбільш багаточисельних знахідок, які трапилися на території городища під час досліджень є предмети озброєння, які становлять неабияку цінність для вивчення військово – політичної історії регіону у XII – першій половині XIII ст. Окрім того, вони виступають чітким хронологічним індикатором для пошуку аналогій з інших теренів Русі, проведення компаративістського аналізу для визначення взаємозапозичень та взаємовпливів, а також ідентифікації та поширення тієї чи іншої військової культури у певному регіоні Русі. Загалом, за весь період дослідження городища, були виявлені предмети озброєння як ближнього, так і дальнього бою, спорядження вершника і бойового коня загальною кількістю близько 300 окремих предметів.

Археологічні дослідження на Чорнівському городищі проводилися і у 2012 р. Вивчалися недокопані оборонні зруби-кліти та житлово-господарські зруби № 2, 4-5, 7-8, 12-14, 16, 18-21, 23-26, 28-32 (за нумерацією І. Возного), периферія пам'ятки, територія за основними оборонними спорудами. Загалом, під час досліджень 2012 р. були виявлені предмети озброєння дальнього бою – наконечники стріл, знайдені як на території городища, так і за його межами. Тому, метою даної роботи є всезагальна характеристика та введення в науковий обіг даної категорії предметів озброєння дальнього бою, які були виявлені під час досліджень городища у 2012 р., а також здійснення їх типологізації, класифікації та аналізу.

Загалом, на Чорнівському городищі всього, за весь період вивчення виявлені близько 200 наконечників стріл різних типів (71 з розкопок І. Возного та близько 130 з досліджень С. Пивоварова). У 2012 р. було виявлено 14 наконечників стріл (рис. 1). Усі вони є черешковими .

Перший наконечник стріли (рис. 1, 1) був виявлений за територією городища, на схилі пагорба у східній частині. За типологією А. Медведєва він відноситься до типу 61, а саме гостролисті. Довжина – 10,8 см, найбільша ширина пера – 1,7 см, довжина черешка – 3,8 см, пропорції пера – 1 : 5.

Маса – 11,25 г. Найближчі аналогії даному наконечнику походять із Старої Рязані, Княжої Гори, Вишгорода, Новгороду, Новогрудка, Колодяжина. Наступний наконечник стріли (рис. 1, 2) також був виявлений на пагорбі у східній частині городища. За А. Медведєвим він відноситься до типу 38 – кілеподібні, підтип 4 – кілеподібні наконечники витягнутих пропорцій з упором без перехвату. Параметри наконечника наступні: довжина – 9,9 см, найбільша ширина – 1,3 см, довжина черешка – 3,9 см, товщина пера – 4 мм, пропорції пера – 1 : 6, маса – 13,65 г.

Третій наконечник стріли (рис. 1, 3) був виявлений у оборонній кліті № 27 (за нумерацією І. Возного). За типологією А. Медведєва він відноситься до типу 38 – кілеподібні, підтип 3. Параметри наконечника наступні: довжина – 9,1 см, ширина – 1,3 см. Черешок деформований, довжиною 3,7 см, пропорції пера – 1 : 4. Наступний наконечник (рис. 1, 4) був виявлений у оборонній кліті № 13 (за нумерацією І. Возного). За А. Медведєвим він відноситься до типу 38 – кілеподібні, підтип 4 – кілеподібні наконечники витягнутих пропорцій з упором без перехвату. Параметри наконечника наступні: довжина – 8,2 см, найбільша ширина – 1,6 см, довжина черешка – 3,1 см, найбільший діаметр черешка – 5 мм. Пропорції пера – 1 : 5. Маса наконечника – 8,7 г.

П'ятий наконечник стріли (рис. 1, 5) був знайдений за територією городища, у північно – західній рівнинній місцевості. За типологією А. Медведєва даний наконечник відноситься до типу 67, а саме – зрізні у вигляді вузької витягнутої лопаточки. Параметри наконечника наступні: довжина – 6,1 см, найбільша ширина – 1,4 см, найбільший діаметр пошкодженого черешка – 5 мм, пропорції пера – 1 : 5. Загальна маса – 5,75 г. Наступний наконечник стріли (рис. 1, 6) був виявлений у оборонній кліті № 20 (за нумерацією І. Возного). За типологією А. Медведєва він відноситься до типу 61, а саме гостролисті. Параметри його наступні: збережена довжина – 4,7 см, найбільша ширина – 2,2 см, товщина пера – 2 мм, пропорції пера – 1 : 4. Загальна маса – 5,75 г.

Сьомий наконечник стріли (рис. 1, 7) був знайдений за територією городища, у північно – західній рівнинній місцевості. За типологією А. Медведєва наконечник з Чорнівського городища відноситься до типу 52, а саме ромбоподібні з прямими сторонами і плечиками та найбільшим розширенням у верхній половині довжини пера, підтип 3 – з дещо випуклими сторонами і прямими чи злегка увігнутими плечиками. Параметри його наступні: довжина – 5,7 см, найбільша ширина – 1,9 см, найбільший діаметр черешка – 5 мм, пропорції пера – 1 : 3, загальна маса – 5,75 г. Наступний наконечник стріли (рис. 1, 8) був виявлений в оборонній кліті № 26 (за нумерацією І. Возного). За типологією А. Медведєва наконечники даного типу відносяться до типу 46, а саме – ромбоподібні новгородського

типу. Параметри наконечника наступні: довжина – 6,8 см, найбільша ширина – 1,6 см, довжина черешка – 2,3 см, пропорції пера – 1 : 3, загальна маса – 6,2 г.

Дев'ятий наконечник стріли (рис. 1, 9) був виявлений у оборонній кліті № 18 (за нумерацією І. Возного). За типологією А. Медведєва він відноситься до типу 52, а саме – ромбоподібні з прямими сторонами і плечиками та найбільшим розширенням у верхній половині довжини пера. Параметри наконечника наступні: довжина – 7,5 см, найбільша ширина – 2,2 см, довжина черешка – 2 см, пропорції пера – 1 : 4, загальна маса – 6,2 г. Наконечник стріли з Чорнівського городища відноситься до підтипу 3, а саме – з дещо випуклими сторонами і прямими чи злегка увігнутими плечиками. Наступний наконечник стріли (рис. 1, 10) був виявлений у оборонній кліті № 19 (за нумерацією І. Возного). За типологією А. Медведєва наконечники даного типу відносяться до типу 31, а саме – двушипні з короткими шипами. Параметри наконечника з Чорнівського городища наступні: довжина – 7 см, найбільша ширина – 2,1 см, довжина черешка – 2,9 см, пропорції пера – 1 : 4, загальна маса – 12,2 г.

Одинадцятий наконечник стріли (рис. 1, 11) був знайдений за територією городища, на схилі пагорба у східній частині. За типологією А. Медведєва він відноситься до типу 32, а саме – наконечники з боковими виступами. Параметри наконечника з Чорнівського городища наступні: довжина – 5,9 см, найбільша ширина – 2,2 см, довжина черешка – 0,9 см, пропорції пера – 1 : 4. Загальна маса – 7,2 г. Наступний наконечник стріли був також виявлений за територією городища, на схилі пагорба у східній частині. За типологією А. Медведєва він також відноситься до типу 32 – наконечники з боковими виступами. Параметри наконечника з Чорнівського городища наступні: довжина – 5,3 см, найбільша ширина – 2 см, найбільший діаметр черешка – 4 мм. Пропорції пера – 1 : 4. Загальна маса – 3,8 г.

Тринадцятий наконечник був виявлений у оборонній кліті № 5 (за нумерацією І. Возного). За типологією А. Медведєва, наконечники даного типу відносяться до типу 30, а саме – двушипні з шийкою та упором. Параметри наконечника наступні: довжина – 4,5 см, найбільша ширина – 2 см, найбільший діаметр упора – 3 мм, товщина вістря – 3 мм. Загальна маса – 3,4 г.

Таким чином, можна зробити висновок, що нововиявлені наконечники стріл є досить важливим джерелом для вивчення військово – політичної історії регіону, тому дослідження на городищі будуть продовжені.

Список скорочень:

МИА – Материалы и исследования по археологии СССР.

КСИА – Краткие сообщения Института археологии

ПССИАЕ – Питання стародавньої та середньовічної археології історії й етнології

Николай Плавинский
Nicholaj Plavinsky

**ОРУЖИЕ МЕСТНОГО ПРОИЗВОДСТВА И ИМПОРТНОЕ
ОРУЖИЕ В КОМПЛЕКСЕ ВООРУЖЕНИЯ ЗАПАДНЫХ ЗЕМЕЛЬ
РУСИ В XI–XIII вв.: ПРИНЦИПЫ И КРИТЕРИИ ВЫДЕЛЕНИЯ**

Вопрос о месте изготовления предметов вооружения, находимых в ходе исследований древнерусских археологических памятников, является одним из традиционных для археологической и оружейноведческой литературы. Вместе с тем, он продолжает оставаться актуальным и на данный момент. Это объясняется как его важностью, так и очевидной сложностью. В докладе рассматриваются критерии выделения импортного оружия в ассортименте вооружения на примере западных земель Руси. Под данным термином понимается современная территория Беларуси, за исключением части Понеманья, заселенного балтами.

**Зброя місцевого виробництва та імпортована зброя
у комплексі озброєння західних земель Русі в XI–XIII ст.:
принципи та критерії вирішення**

Питання про місце виробництва предметів озброєння, які віднаходяться при вивченні давньоруських археологічних пам'яток, є одним з традиційних для археологічної та зброєзнавчої літератури. Разом з тим, він продовжує залишатися актуальним і до нинішнього часу. Це пояснюється як його важливістю так і його складністю. У статті розглядаються критерії виділення імпортованої зброї в асортименті озброєння на прикладі західних земель Русі. Під зазначеним терміном мається на увазі сучасна територія Білорусі, за виключенням частини Поніманья, заселеного балтами.

**Weapons of Local Production and Imported Weapons
in the Complex Weapons of the Western Lands of Rus
in the 11–13th Centuries: principles and criteria of selection**

The question of the place of manufacture of armaments that were found in time studies of Old Rusian archaeological sites is one of the traditional in archaeological and weapons studding literature. However, it continues to be relevant and at the moment. This is due to its importance and apparent complexity. The report examines the criteria of selection of imported weapons in an assortment of weapons on the example of the western lands of Rus. This term

refers to the territory of present day Belarus with the exception of the Nioman region populated by Balts.

Вопрос о месте изготовления предметов вооружения, находимых в ходе исследований древнерусских археологических памятников, является одним из традиционных и, одновременно, одним из наиболее актуальных для археологической и оружейведческой литературы. Это объясняется как его важностью, так и очевидной сложностью.

Важность данного вопроса заключается в том, что выделение импортного оружия в комплексе вооружения определенного региона позволяет:

- определить основные векторы военно-технических контактов населения этого региона,
- выявить возможные следы военных конфликтов (например, следы пожаров на поселениях, насыщенные нехарактерными для данного региона предметами вооружения),
- интенсивность торговых контактов с ближними и дальними соседями,
- степень развития оружейного ремесла населения региона и т.д.

Сложность рассматриваемого вопроса заключается в том, что в большинстве случаев мы не располагаем надежными критериями для выделения в имеющемся массиве археологических находок, происходящих из определенного региона, импортных (или утраченных в ходе военных конфликтов) артефактов. Это объясняется рядом объективно существующих исследовательских ограничений, к числу которых могут быть отнесены следующие:

- основные элементы комплекса вооружения большинства древнерусских регионов были достаточно близки между собой,
- комплекс вооружения большинства соседствовавших с Русью народов также включал значительное количество сходных с древнерусскими типов оружия,
- на данный момент остаются практически неразработанными критерии использования результатов естественнонаучных исследований предметов вооружения (металлографического анализа, количественного анализа состава металла и т.д.) в целях определения места их производства.

Очевидно, что в подобных условиях любые заключения об импортном либо, наоборот, местном производстве какого-либо артефакта или типа предметов вооружения должны делаться с максимальной осторожностью. Залогом успешности таких заключений может стать только изучение всего массива имеющихся в нашем распоряжении предметов вооружения (с использованием традиционных методов археологического исследования – типологического анализа, картографирования находок и их статистического анализа). Собственно говоря, с полной уверенностью можно утверждать,

что тот или иной предмет вооружения является продукцией местного изготовления только в том случае, если он был найден в составе производственного комплекса (оружейной мастерской) или выявлен в незавершенном обработке состоянии (является полуфабрикатом). В остальных случаях выводы о местном производстве будут, так или иначе, носить гипотетический оттенок.

Что касается западных земель Руси (под данным термином понимается современная территория Беларуси, за исключением части Понеманья, заселенного балтами), то на сегодняшний день у нас есть все основания предполагать, что значительная часть найденных тут предметов вооружения является продукцией местных мастеров (естественно, учитывая все перечисленные ограничения). К числу таких находок относятся преимущественная часть топоров, наконечников копий, наконечников стрел, ряд деталей защитного вооружения (пластинчатые доспехи, кольчуги) и т.д.

Вместе с тем, в имеющихся в нашем распоряжении археологических материалах выделяется определенное количество импортных предметов вооружения. В большинстве это наиболее высококачественные и специализированные типы оружия, в первую очередь, мечи и наконечники их ножен. Судя по расчищенным на клинках мечей клеймам, они изготавливались в Западной Европе (так, мечи эпохи викингов, на которых имеются клейма ULFBERHT, ковались во франкских мастерских в районе Среднего Рейна). Западноевропейское происхождение имеет и ряд других подписных клинков, в том числе и мечи XI–XIII вв. Мечи носились в ножнах, многие из которых были снабжены наконечниками. Можно предполагать, что значительная часть наконечников, найденных в западных землях Руси, были изготовлены в Нижнем Подвинье.

Достаточно распространенными типами импортного оружия были биметаллические булавы и кистени, которые изготавливались на юге Руси. К числу импортов также могут быть отнесены отдельные находки копий, топоров и некоторые другие образцы оружия.

Вместе с тем, даже в том случае, если имеются все основания говорить о том, что тот или иной предмет вооружения был изготовлен за пределами рассматриваемого региона, определение путей и обстоятельств его поступления возможно далеко не всегда. Это, в первую очередь, объясняется тем, что археологический контекст выявления предметов вооружения не всегда позволяет судить о том, каким образом они попали в рассматриваемый регион – в результате торговых операций или боевых действий.

**Олена Попельницька,
Helena Popelnytska**

**МЕЧІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIII – XV ст. У ЗІБРАННІ
НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Публікація присвячена характеристиці дев'яти мечів другої половини XIII – XV ст. з зібрання Національного музею історії України, що є археологічними знахідками, випадково виявленими у різних регіонах України першій половині XX ст.

**Мечи второй половины XIII – XV вв. в собрании
Национального музея истории Украины**

Публикация посвящена характеристике девяти мечей второй половины XIII – XV ст. из собрания Национального музея истории Украины, являющихся археологическими находками, случайно обнаруженными в разных регионах Украины в начале XX в.

**Swords of the second half of 13–15cc. from the collection
of the National Museum of History of Ukraine**

The publication is devoted to characterization of nine swords second half of XIII – XV centuries from the collection of the National Museum of History of Ukraine, which is the archaeological finds in the first half of the twentieth century accidentally discovered in different regions of Ukraine.

У НМІУ зберігаються дев'ять мечів, виявлених у різних регіонах України у першій половині XX ст.

Точні обставини знахідки відомі лише для трьох з них, що надійшли до музею у 1946, 1954 та 1957 рр. Місця знахідок решти мечів з'ясовані за зазначеними на них старими інвентарними номерами та відповідними записами у музейних книгах вступу за 1899 – 1924 рр.

Географія місць виявлення більшості мечів охоплює регіони України, які з другої половини XIII ст. межували зі степом (Черкащина, Поділля) та зазнавали татарських набігів (Львівщина, Волинь).

Ці мечі, випадково знайдені під час земляних робіт, за висловом А.Н. Кірпічнікова, «загублені на дорогах війни, полях битв, річкових переправах», а, отже – позбавлені «історичного контексту», який би дозволив їх

точно атрибутувати та датувати. З річковими переправами можна пов'язати місця знахідок щонайменш п'яти мечів: з с. Лозове Деражнянського р-ну Хмельницької обл., з сіл Кичинці Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл., Паланка Томашпільського р-ну Вінницької обл., Кути Буського р-ну Львівської обл. та з 65-го км траси Київ-Чернігів.

Їх датування виконане за класифікаційними схемами британського зброєзнавця Еварда Окшотта (R. Ewart Oakeshott), згідно якої мечі з НМІУ можна датувати другою половиною XIII – XV ст.

Два мечі опублікував А.Н. Кірпи́чніков у монографії «Древнерусское оружие. Мечи и сабли IX – XIII вв.» (1966); решта мечів досі до наукового обігу не введена.

Згідно сучасної зброєзнавчої класифікаційної схеми, п'ять мечів з зібрання НМІУ можна зарахувати до «готичних» другої половини XIV – XV ст. Чотири мечі другої половини XIII – першої половини XIV ст. є «романськими» – популярною лицарською зброєю доби «Високого середньовіччя», коли кольчуги змінили пластинчасті обладунки, а замість мечів «доби вікінгів» з'явилися «готичні».

Найбільш ранній меч (тип XII за Е. Окшоттом) є західноєвропейським імпортом, про що свідчить латинський напис на його клинку. Він знайдений у с. Тарасівщина Вишгородського р-ну Київської обл. у 1954 р.

Чотири мечі належать до загальноєвропейського типу «великих мечів» (XIIa та XVIIIb за Е. Окшоттом); три з них можна датувати другою половиною XIII – XIV ст., один – XIV – XV ст. Їх особливістю є подовжений клинок та руків'я. Середньовічні писемні джерела відрізняли «великі мечі» («Great sword») від дворучних («Espees a deux mains», «Twahandswerds»).

Один «великий меч» з зібрання НМІУ у 1914 р. був знайдений у с. Кичинці Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. Його руків'я півтораручне, клинок довжиною 34 см збереглась приблизно на 1/3 довжини. Він широкий, з майже паралельними лезами, двома широкими і довгими долами з кожного боку. «Яблуко» має форму диска зі скошеним краєм. За визначенням Е. Окшотта, мечі з подібним руків'ям, перехрестям і «яблуком» (представлені у арсеналах міст Александрії та Константинополя як трофеї, захоплені у 1365 р. під час походу на Каїр короля Кіпру Пітера I де Лузіньяна) є південноєвропейськими.

Другий «великий меч» знайдений у 1915 р. у с. Кути Буського р-ну Львівської обл., розташованого у 3 км північніше Олеського замку, який з XIV ст. боронив Галичину від татарських набігів. Руків'я півтораручне. Довжина широкого однодолного клинка 86 см (без втраченого кінця вістря). «Яблуко» типу «бразильський горіх», за визначенням Е. Окшотта, найбільш поширеного у 1225 – 1275 рр. А.Н. Кірпи́чніков зарахував цей меч до типу V (за класифікацією Я. Петерсона – Р. Вілера), вказав, що його

західноєвропейські аналогії датуються 1230–1250 рр. та зазначив наявність на клинку орнаментального клейма.

Третій «великий меч» знайдено 1903 р. у м. Острог Рівненської обл., де у XIV – XV ст. існувала фортеця.

Довжина клинка 89 см. Руків'я одноручне. «Яблуко» має форму диска зі скошеним краєм. Клинок однодольний, не широкий, плавно звужується у напрямі до вістря. А.Н. Кірпічніков зазначив наявність клейма у вигляді хреста у колі і зарахував цей меч до VI типу XII – XIII ст. (за Я. Петерсоном – Р. Вілером).

До категорії «великих мечів» з певними застереженнями можна зарахувати меч, знайдений у 1918 чи 1919 р. поблизу с. Паланка Томашпільського р-ну Вінницької обл.

Загальна довжина меча 110 см, втрати клинка складають приблизно 1/3 первісної довжини. Руків'я дворучне. Клинок майже плоский, масивний, з паралельними лезами та ребром жорсткості. «Яблуко» має форму гранчастого циліндра.

У колекції НМІУ представлені два мечі «bastard» або «batard» (тип XVII за Е. Окшоттом), часом найбільшого поширення яких у Європі та Британії є 1360 – 1420 рр. Мечі-«бастарди» використовували як вершники, так і піхотинці, що фехтували ними, тримаючи меч обома руками. «Бастард» призначався для нанесення потужних ударів, що пробивали пластин броні і вимагали від меча підвищеної міцності.

Е. Окшотт називає цей тип «земпахівським», оскільки два такі мечі походять з поховань у абатстві Кьонігсфельд у Аарау (Швейцарія) австрійських лицарів Фредерікса фон Таранта та Фрідріха фон Гріфенштайна, що загинули у битві 1386 р. при озері Земпах під Цюрихом.

Такі мечі є перехідною ланкою від «великих» до дворучних мечів. Руків'я «бастардів» циліндричної форми, що посередині набуває конічної форми і звужується у напрямі до «яблука». Ознакою «бастардів» є довгий тонкий та важкий клинок трикутної форми та пробкоподібне «яблуко».

Один з мечів цього типу з зібрання НМІУ виявлений у 1946 р. у кар'єрі торфовища біля с. Лозове Деражнянського р-ну Хмельницької на березі ріки Вовк на глибині 2,5 м поряд з людськими кістками. Присутність людських решток наводить на думку, що це – поховання. Можна припустити, що власник меча загинув на переправі через ріку Вовк.

Довжина меча 110 см. Його клинок – однодольний, вузький, трикутний, з гострим вістря. Руків'я півтораручне. Широкий діл становить приблизно ½ довжини клинка; «яблуко» «земпахівського» типу (за Е. Окшоттом).

До типу «бастард» належить і меч, що надійшов до музею у 1921 р. довжиною 50 см, однодольний клинок якого зберігся приблизно на три чверті. Руків'я півтораручне, «яблуко» пробкоподібне.

Клинки двох найбільш пізніх представників групи «великих мечів» (тип ХХ за Е. Окшоттом) оснащені кількома паралельними вузькими долами.

Перший з них випадково знайдений у 1946 р. на 65-му км траси Київ-Чернігів на поверхні ґрунту. Його довжина 88 см, кінець вістря втрачено. Руків'я півтораручне, масивне. Клинок широкий, з п'ятьма долами і майже паралельними лезами, що плавно сходяться до заокругленого вістря. Перехрестя S-подібне, «яблуко» – сплюснена прямокутна пластина. Такі ознаки, на думку Е. Окшотта, властиві для південноєвропейського меча «скьявона».

Другий меч знайдений у 1923 р., місце знахідки невідоме. Руків'я півтораручне. Клинок довжиною 62,5 см, восьмидольний, широкий, леза майже паралельні, звужуються у місці розташування вістря. «Яблуко» пробкоподібне.

Вивчення цих музейних предметів важливе в контексті відтворення певних аспектів історії розвитку військової справи у середньовічній Україні, що на той час перебувала у сфері культурних і економічних інтересів двох європейських держав – Великого князівства Литовського та Королівства Польського.

Олена Попельницька
Helena Popelnytska

ШПАГА ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХІХ ст. РОСІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА ОЛЕКСАНДРА ДМИТРОВИЧА БАЛАШОВА В КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена вивченню музейного предмета з зібрання Національного музею історії України – російської офіцерської шпаги, виготовленої у першій третині ХІХ ст., власником якої був російський державний діяч О.Д. Балашов (1770 – 1837). У статті аналізуються топонімічні написи на клинку, що мають відношення до видатних подій у біографії О. Д. Балашова та робиться спроба ідентифікувати напис «Swalling», виконаний на обуху клинка, як тавро одного з представників шведської ковальської династії Сваллінгів.

Шпага первой трети ХІХ в. русского государственного деятеля Александра Дмитриевича Балашова в коллекции Национального музея истории Украины

Статья посвящена изучению музейного предмета из коллекции Национального музея истории Украины – русской офицерской шпаги, изготовлен-

ной в первой трети XIX в., владельцем которой был русский государственный деятель А. Д. Балашов (1770 – 1837). В статье проанализированы топонимические надписи на клинке, имеющие отношение к памятным событиям биографии А. Д. Балашова, а также идентифицирована надпись «Swalling», выполненная по обуху клинка, как клеймо одного из представителей шведской кузнечной династии Сваллингов.

Sword of the first third of 19 c. of a Russians' statesman A.D. Balashov in the collection of the National museum of history of Ukraine

This article is devoted to the study of museum objects from the collection of the National museum of history of Ukraine – Russians' officer's sword, made in the first third of the nineteenth century, the owner of which was a Russians' statesman A.D. Balashov (1770 – 1837). This article analyses toponymic inscription on the blade, with respect to the outstanding events in the biography A.D. Balashov and attempt to identify the inscription «Swalling», executed on the butt of the blade terminals as one of the representatives of the Swedish dynasty forge Svallings.

У НМІУ зберігається шпага, 21 грудня 1962 р. передана до музею гвардії генерал-майором І.А. Вовченком, який у роки Великої Вітчизняної війни командував гвардійським танковим корпусом. З його слів, влітку 1944 р. його корпус брав участь у розгромі у Білорусі німецької групи армій «Центр», серед майна штабу якої радянські розвідники виявили вищезначену шпагу. Завідуючий відділом феодалізму Державного історичного музею УРСР В.О. Сидоренко з'ясував, що власником шпаги був російський державний діяч О.Д. Балашов (1770 – 1837) – ад'ютант імператора Олександра І, учасник Вітчизняної війни 1812 р. та російський дипломат.

Шпага О.Д. Балашова виготовлена як російська піхотна шпага (палаш) взірця 1798 р., запровадженого на початку XIX ст. для офіцерів та генералів. Такий тип шпаги – з подвійною овальною гардою з бічною дужкою – з середини XVII ст. побутував також у Англії, Франції, Німеччині, скандинавських країнах і використовувався як піхотою, так і кавалерією. Проте у Російській імперії овальну гарду з 1798 р. мали лише піхотні шпаги, в той час як кавалерійська зброя оснащувалась гардами серцеподібної форми.

«Шпага Балашова» є взірцем іменної меморіальної зброї. На її орнаментованому клинку зображено родинний герб, монограму, зазначено назви понад 30-ти європейських міст, з якими були пов'язані видатні події з біографії О. Д. Балашова.

Загальна довжина шпаги 95 см, довжина клинка 81 см. Піхви не збереглися; можливо, їх не було, якщо припустити, що шпага виконувала суто

декоративні функції. Клинок шпаги сталевий, кутий, прямий, однолезвий (на кінці дволезвий), середньої ширини (біля п'яти – 3 см), з широким долом на кожній стороні. «Ампірний» декор клинка виконано у техніці чорніння, гравірування та позолоти. Крім російськомовних написів, зображення герба та вензеля, на клинку гравіровані символи військової доблесті і слави (лаврові та пальмові гілки, дубове віття), стилізовані рослинні орнаменти, композиції з предметів озброєння – перехрещені гарматні лафети, списи з вимпелами, барабан, шабля, шпага.

Угорі правої сторони клинка у вінку позолотою зазначено: «26 / сентибря / 1787.» (дата закінчення О. Д. Балашовим навчання у пажеському корпусі). Ближче до середини клинка зображені два схрещені знамена, оточені мілітарними символами. На тлі знамен розміщено назви дев'яти російських міст: «Омськ / Ревель / Москва / С.Петербург // Рязань / Тула / Орель / Воронеж / Тамбов». Посередині клинкової смуги під геральдичною князівською короною з п'ятьма зубцями зображено вензель – переплетені латинські літери «А. В.» («Александр Балашов»). Поблизу вістря поперек клинка розміщено назви семи європейських міст: «Леїпциг / Франкфорт / Гаага / Бриссель / Штутгарт / Карлсруе / Веймар».

Ліва сторона клинка за схемою розташуванням малюнків та написів ідентична правій. Угорі у медальйоні – напис: ««29 маія / 1798. / Казань» (дата і місце одержання О. Д. Балашовим чину полковника). Ближче до середини клинка зображені схрещені знамена, обрамлені мілітарними символами. На їх тлі двома групами зазначені назви восьми західноєвропейських міст: «Люцен / Бауцен / Дрезден / Кульм // Брієнь / Фієрезолі / Борго / Ст Донино / Пиаченза».

Посередині клинкової смуги зображено герб О. Д. Балашова. Біля лева поперек клинка зазначені назви семи міст: «Вільна / Лондон / Вієна / Париж / Неапл / Берлін / Прага».

Позолочений латунний ефес складається з рук'я і гарди. Дерев'яне рук'я обплетене латунним дротом. Кінець хвостовика клинка завершується великою металевою голівкою у формі «ампірної» вази, прикрашеної рельєфними листям аканта, як і ефесна дужка. Гарда складається з двудольної овальної чашки і поперечної хрестовини, що плавно переходить у бічну дужку, з'єднану з голівкою.

Вищеозначена шпага становить інтерес не лише як витвір зброярського мистецтва, а й як історична реліквія, у якій через призму долі однієї людини відобразилась епоха Олександра І, в першу чергу, участь Російської імперії у війні з наполеонівською Францією, у якій О. Д. Балашов брав участь як офіцер і як дипломат. Назви російських та західноєвропейських міст, зазначені на обох сторонах клинка, складають чотири групи. Ми вважаємо, що вони відображають найбільш важливі віхи біографії О. Д. Балашова

і, поважно, пов'язані з подіями Вітчизняної війни 1812 р. і Закордонних походів російської армії. Першу групу топонімів («Участь у Закордонних походах російської армії 1813 – 1814 рр.») розміщено з лівої сторони клинка на тлі схрещених прапорів двома вертикальними колонками: «Люцен / Бауцен / Дрезден / Кульм // Брієнь / Фієрезолі / Борго / Ст Доніно / Піаченза»: Ми вважаємо, що ці назви населених пунктів пов'язані з битвами, у яких О.Д. Балашов брав участь, супроводжуючи імператора Олександра І. До цієї групи належать і назви кількох італійських міст, що мають відношення до дипломатичної місії О. Д. Балашова до неаполітанського короля Йоакіма Мюрата. Другу групу топонімів («Дипломатичні місії 1812 – 1814 рр., зокрема зустрічі з монархами європейських держав») розміщено біля лева клинка у «стовпчик»: «Вільна / Лондонь / Вієна / Париж / Неапл / Берлін / Прага». Третя група топонімів («Посади О.Д. Балашова у 1799 – 1819 рр.)) зазначена на правій стороні клинка на тлі схрещених прапорів двома вертикальними колонками: «Омськ / Ревель / Москва / С.Петербург // Рязань / Тула / Орель / Воронеж / Тамбов». Четверту груп топонімів («Дипломатичні місії 1813 – 1817 рр.») художник, що виконав ескіз декору «шаблі Балашова», розмістив на правій стороні біля вістря клинка у «стовпчик»: «Лейпциг / Франкфорт / Гаага / Бриссель / Штутгарт / Карлсруе / Веймар».

На обуху клинка, нижче хвостовика, гравіроване слово «Svalling», яке, хоч і не є зброярським клеймом у «класичному розумінні», проте, на нашу думку, є прізвищем виробника клинка. На сьогоднішній день відомі примірники російської холодної зброї першої третини ХІХ ст. з клеймом «Svalling». Дослідник О. Кулинський вважає це клеймо належало «предположительно ... петербургскому мастеру металлических изделий ..., работавшему в 1820 – 1830-х гг.». Ми пропонуємо дещо іншу інтерпретацію цього клейма. Прізвище «Сваллінг» – похідне від фінського чоловічого імені, у наш час поширене у скандинавських країнах, зокрема Швеції. І хоча у Санкт-Петербурзі у ХІХ ст. працювали ковалі – етнічні шведи та фіни – дослідникам не пощастило з'ясувати ім'я, роки життя, адресу майстерні «петербурзького майстра Сваллінга», є досить дивним і наводить на думку, що місцем виготовлення «шпаги Балашова» (принаймні, її клинка) був не Санкт-Петербург. Припускаємо, що шпажний клинок є предметом імпорту. Про використання російськими зброярами ХІХ ст. привізних клинків (переважно німецьких), пише О. Кулинський, пояснюючи це їх дешевизною порівняно з виробами російських зброярських заводів.

Нам пощастило знайти інформацію про династію майстрів Сваллінгів, які у ХІХ ст. працювали у шведському місті Ексільстуні. Еммануель Сваллінг (1813 – 1881) заснував фірму «E. Svalling Eskilstuna Sword & Scabbard» («Е. Сваллінг, Ексільстун, мечі та піхви»), яка у другій половині

XIX ст., зокрема, виробляла армійські і чиновницькі шпаги. Не виключено, що Сваллінги виготовляли холодну зброю і у першій половині XIX ст. Зокрема, виробником клинка «шпаги Балашова» міг бути Катлер Йонас Фредрик (Cutler Jonas Fredrik, 1790 – 1836), батько якого, коваль Олаф (Olof, 1756 – 1829), на початку XIX ст. оселився у Ексільстуні.

Отже, припускаємо, що клинок «шпаги Балашова» виготовлений у шведському центрі металообробки – Ексільстуні. Можна припустити існування поставок невеликих партій шведських клинків і до Росії.

Владимир Прокопенко
Vladimir Prokopenko

**САБЕЛЬНЫЙ ПОРТУПЕЙНЫЙ ПОДВЕС С КРЮЧКОМ-ЗАСТЕЖКОЙ. ВОСТОЧНАЯ ЕВРОПА, ОСМАНСКАЯ ИМПЕРИЯ
— XVI – НАЧАЛО XVIII в.**

В оружиеведении история сабельного подвеса разработана недостаточно. В статье рассмотрена 21 восточноевропейская и османская сабля периода XVI – начала XVIII вв. с сохранившимися сабельными подвесами. Изучены отдельные элементы сабельных подвесов, предложена их классификация.

Шабельний портупейний підвіс з гачком-застібкою. Східна Європа, Османська імперія – XVI –початок XVIII ст.

У зброєзнавстві історія шабельного підвісу розроблена недостатньо. У статті розглянута 21 східноєвропейська та османська шабля XVI –початку XVIII ст. зі збереженими шабельними підвісами. Досліджені окремі елементи шабельних підвісів, запропонована їх класифікація.

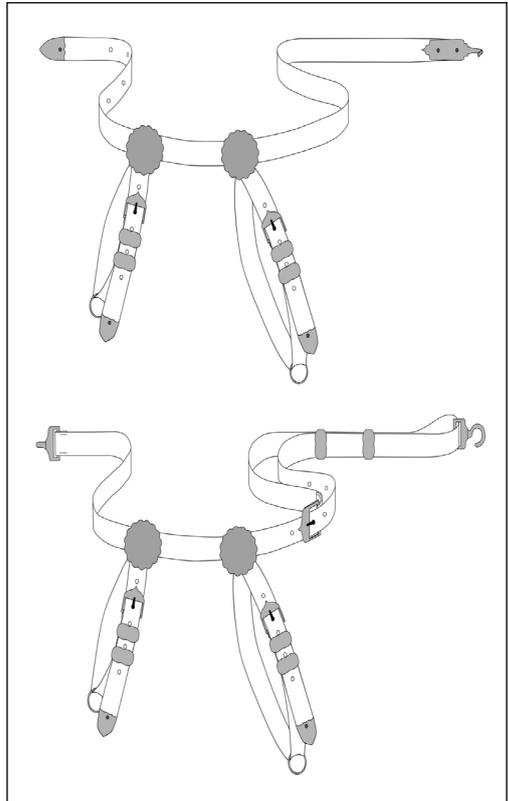
**Saber belt hanger with a hook-clasp. Eastern Europe, Ottoman Empire
16– to early 18th century**

Saber hanger is the insufficiently studied theme in the history of arms. The 21 sabers with preserved belt hanger from the territories of Eastern Europe and Ottoman Empire XVI - to early XVIIIth century considered in this work. The individual elements were studied and classification of saber belt hangers were proposed.

Сабельний подвес является одной из малоизученных тем в истории оружия. Поэтому целью данной работы является изучение и классификация

сабельных портупей с крючком-застежкой бытовавших в Восточной Европе и Османской Империи XVI — начала XVIII в.

Рассмотрение дошедших до наших дней образцов следует начать с описания элементов подвеса. В качестве материала для изготовления ремней использовалась тканная тесьма, кожа, а также комбинации этих двух материалов. Основные застежки-крючки можно разделить на пять групп. К первой относятся горизонтальные крючки-накладки, представляющие собой плоскую пластинку-накладку с горизонтальным крючком, крепящуюся при помощи заклёпок к поясу. Ко второй относятся застежки с горизонтальным крючком и рамочной основой. К третьей — рамочные застежки с вертикальным крючком. Последние состоят



из двух симметричных рамок на одной из которых расположен вертикальный крючок, а на противоположной кольцо для продевания и фиксации крючка. Четвертая группа во многом схожа с предыдущей, однако отличается наличием крючка в виде отдельного S-образного элемента. К пятой группе относятся застежки состоящие из двух симметричных щитков имеющих с изнанки припаянную широкую петлю для ремня. Вертикальный крючок расположен так же, как и в третьем типе. Для регулирования длины как основного, так и поясов подвеса используются прямоугольные рамочные пряжки. В точках крепежа к основному поясу ремней идущих к кольцам ножен находятся ременные распределители. Последние представляют собой круглые пластинки с обратной стороны которых находятся петли для продевания ремней. Также в состав металлического прибора входят пряжки и наконечники ремней.

Портупейный подвес удобно классифицировать по особенностям конструкции основного пояса. Тут можно выделить три характерные группы. К первой относятся простые цельные пояса без дополнительных элементов регулирования длины. Для них характерны горизонтальные крючки-застежки, а изменение длины осуществляется путем смены положения крючка в отверстиях на противоположном конце ремня. Ко второй группе относится подвес с цельным основным поясом и имеющий дополнительный элемент регулирования длины. Необходимость в последнем обусловлена невозможностью регулировки длины ремня основной пряжкой. Этот «недостаток» характерен для всех застежек с вертикальным крючком. Одна половинка застежки с кольцом располагается на левом окончании ремня, идущий от нее пояс проходит через два ременных распределителя, разворачивается внутрь на рамке второй половинки застежки и оканчивается простой рамочной пряжкой. Последняя может фиксироваться в нескольких позициях на ремне, тем самым изменяя его общую длину. В третью группу входят подвесы в котором основной пояс состоит из двух отдельных ремней. Основной пряжкой является застежка с вертикальным крючком, а соединение и дополнительная регулировка длины ремней осуществляется при помощи простой рамочной пряжки. Половинка застежки с кольцом располагается на левом окончании ремня, идущий от нее пояс проходит через два ременных распределителя и оканчивается рамочной пряжкой. Тут же, перед рамочной пряжкой, располагаются запряжники, роль которых заключается в фиксации второго ремня. Последний имеет на своем левом окончании наконечник и отверстия для регулирования длины, а на правом располагается вторая половинка основной застежки с вертикальным крючком.

Конструктивные особенности ремней подвеса позволяют выделить еще две группы. Так, к первой относятся цельные ремни, с рамочными пряжками, запряжниками и наконечниками, которые проходят через кольца ножен, петли ременных распределителей и застегиваются сами на себя. Вторую группу составляют ремни состоящие из двух частей. Первая часть ремня крепится с одной стороны к кольцам подвеса ножен, проходит через запряжники и оканчивается рамочной пряжкой. А вторая часть одним концом фиксируется в петле ременного распределителя, имеет отверстия для возможности регулирования длины подвеса и оканчивается наконечником.

В процессе написания работы были рассмотрены сабли с сохранившимися портупейными комплектами (21 образец), изучены металлические составляющие их приборов, а также предложены подходы к классификации как некоторых отдельных элементов, так и типов подвеса.

*Ірина Форостян
Iryna Forostyan*

ВАЖЛИВІСТЬ І НЕОБХІДНІСТЬ СПІВПРАЦІ МІЖ ІСТОРИЧНИМИ МУЗЕЯМИ В НИНІШНЬОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПАРАМЕТРІ

В умовах формування новітнього громадянського суспільства, партнерство та співробітництво через кордони між музейними інституціями є абсолютно необхідними і розвивається як в традиційному так і в мережевому середовищі.

В контексті глобальної політики, проведення міжнародних спільних виставок впливає на репутацію більш ніж однієї нації або культури і, таким чином, є потенціалом великого геополітичного значення.

Важность и необходимость сотрудничества между историческими музеями в современном геополитическом измерении

В условиях формирования нового гражданского общества, партнерство и сотрудничество через границы между музейными институциями являются абсолютно необходимыми и развиваются как в традиционной так и сетевой среде. В контексте глобальной геополитики, проведение международных совместных выставок влияет на репутацию многих наций и культур и, таким образом, является потенциалом большого геополитического значения.

Importance and necessity of collaboration between historical museums in the current geopolitical setting

With the formation of modern civil society partnership and collaboration across boundaries between museum institutions is absolutely necessary and is developing both traditional and in a network environment.

In the context of global politics, holding international joint exhibitions impact on the reputation of more than one nation or culture and thus have the potential of great geopolitical importance.

Музеї повинні розглядатися не тільки як зберігачі минулого, але й як неоціненна допомога у дослідженні та вирішенні культурних, політичних

та економічних проблем, що стоять перед суспільством у складному сьогоденні і впливатимуть на створення майбутніх стратегій в його розвитку.

В умовах формування новітнього громадянського суспільства партнерство через кордони між музейними інституціями є абсолютно необхідним. Воно розвивається як в традиційному, так і в мережевому середовищі в наступних напрямках :

- вивчення стійких економічних моделей, що забезпечують справедливий доступ до культурних спадщин для творчого використання громадянами;
- розширення доступу до інтелектуальних та культурних матеріалів шляхом оцифрування первинних ресурсів для інтернетних мереж;
- використання новітніх технічних форм в експозиціях, голограм, відео та спеціальні освітлення, тощо;
- збереження пам'яті народів, громад, установ та фізичних осіб у витворах творчої уяви;
- поєднання спадщини предків з майбутніми поколіннями та підтримка у створенні спадщини для майбутнього;
- полегшення наукових проєднання досліджень та надання інформативного, правового захисту музейних та приватних колекцій;
- взаємодія культурної самобутності і устремлень різних народів.

Музейні зібрання можуть послужити дієвим позитивним засобом культурної дипломатії, будуючи мости між людьми різних національностей, а також сприятимуть загоюванню ран, створених війнами та розрухами.

Додатковим стимулом для міжнародного співробітництва є перспектива залучення міжнародних коштів і можливого відновлення фінансування та кредитування національних колекцій. Важливість цього стимулу важко переоцінити для країн потрясінь в результаті війни чи інших руйнувань. Спільні міжнародні виставки мають потенціал для фінансових надходжень до культурних скарбниць цих країн.

Закладений позитивний потенціал від міжнародних виставок величезний, особливо в таких полікультурних державах, як США та Україна. Вони сприяють взаєморозумінню шляхом створення зв'язків між віддаленими і різними культурами, а зростаюча світова спільнота виграє в результаті співпраці між музеями по всьому світу.

Не заглиблюючись в загальновідомі факти становлення такого музейно-го титану, як Метрополітан музей мистецтв (Нью-Йорк), варто зазначити, що він створювався понад 140 років тому на базі приватних колекцій, в тому числі зброї, і має світового значення зібрання різноманітних мілітарних артефактів. Іншою особливістю цього музею є міжнародне, глобальне представлення основних культур світу з надзвичайно високим академічним підходом представлення та дослідження колекцій.

Міжнародні виставки працюють на світову популярність всіх країн-учасниць. Культура та ідентичність матеріалізуються в мистецтві та артефактах презентованого на експозиції народу. Представляти їх слід з повагою, з високим рівнем делікатності. Необережність в цьому може стати причиною зриву запланованих і уже підготовлених проєктів.

Фондом досліджень стародавніх цивілізацій (ФРАК) та музеєм Трипілля в 2010 році у Нью-Йорк проведена спільно з Інститутом археології Національної академії наук України археологічно-мистецька виставка "Стародавнє Трипілля. Сім тисячоліть сакрального мистецтва". Представлений матеріал був маловідомий для американської аудиторії. Об'єднання духовної історії представлених культур з науковою цілісністю вимагала уваги до історичних деталей. Отриманий ФРАКом досвід збагатив і став основою подальших проєктів та налагоджених сьогоднішніх зв'язків.

Цьогорічне дослідження Фонду присвячено надзвичайно цікавим зразкам старовинної зброї - мечам з експозицій Метрополітан Музею Мистецтв (Нью-Йорк, США) та Національного заповідника «Хортиця» (Запоріжжя, Україна). Представлені мечі X ст. є ідентичні по формі декорованого руків'я, однаково вишукано інкрустовані сріблом та іншими кольоровими металами з зображенням мотивів коловратів та прочитуваними художніми написами. Спільне наукове дослідження подібних знахідок обіцяє подальші сенсаційні відкриття та цікаві успішні міжнародні виставки, пов'язані з епохою формування давньоруської держави і участі скандинавів у цих процесах

Наступним кроком має стати більш активне налагодження співробітництва між великими музеями США та України, залучення до процесу приватних колекціонерів.

В контексті глобальних викликів проведення міжнародних спільних виставок набуває великого геополітичного значення, що вимагає необхідність вивчення усіх аспектів досягнення успіху для міжнародної співпраці.

АВТОРИ

Бобров Леонід Олександрович (м. Новосибірськ, РФ), асистент кафедри археології та етнології Новосибірського державного університету, кандидат історичних наук, археолог, зброезнавець.

Березкин Олександр Павлович (м. Київ, Україна), реставратор II категорії, науковий співробітник Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

Валентирова Катерина Миколаївна (м. Київ, Україна), студент IV курсу історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Горелик Михайло Вікторович (м. Москва, РФ), старший науковий співробітник Інституту сходознавства РАН, кандидат мистецтвознавства, академік Академії мистецтв Республіки Казахстан.

Гринчишин Богдан Володимирович (м. Львів, Україна), науковий співробітник історико-краєзнавчого музею (м. Винники), аспірант кафедри історії України та етнокомунікації Національного університету «Львівська політехніка».

Калініченко Віталій Андрійович (м. Чернівці, Україна), магістр кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, факультет історії, політології та міжнародних відносин.

Кобець Віктор Данилович (м. Київ, Україна), провідний історик науково-дослідної частини Київського національного університету імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра археології та музеєзнавства.

Мальченко Олег Євгенович (м. Київ, Україна), старший науковий співробітник Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, кандидат історичних наук.

Пивоваров Сергій Володимирович (м. Київ, Україна), помічник генерального директора Національного заповідника «Києво-Печерська Лавра», доктор історичних наук, професор.

Плавинський Микола Олександрович (м. Мінськ, Беларусь), доцент кафедри філософії та історії Білоруського державного аграрного технічного університету, кандидат історичних наук, фахівець з історії холодної зброї середньовіччя.

Попельницька Олена Олексіївна (м. Київ, Україна), провідний науковий співробітник Національного музею історії України, кандидат історичних наук.

Прокопенко Володимир Михайлович (м. Київ, Україна), молодший науковий співробітник Інституту біоорганічної та нафтохімії НАН України, кандидат хімічних наук.

Форосян Ірина (Нью-Йорк, США), Музей мистецтва Метрополітен, співробітник департаменту безпеки;керівник фонду дослідження давніх цивілізацій;керівник Музею Трипілля.

Хорасані Манучезр Моштаг (Frankfurt a.M., Німеччина), ведучий фахівець у галузі вивчення зброї давнього Ірану та історії перських бойових мистецтв. Автор п'яти наукових монографій.

Цесельський Томаш (м. Ополе, Польща), професор Інституту історії кафедри Новітньої історії історичного факультету Опольського університету, фахівець з історії зброї та озброєнь.

АВТОРЫ:

Бобров Леонид Александрович (г. Новосибирск, РФ), ассистент кафедры археологии и этнографии НГУ, кандидат исторических наук, археолог, оружиевед.

Березкин Александр Павлович (г. Киев, Украина), реставратор II категории, научный сотрудник Национального Киево-Печерского историко-культурного заповедника.

Валентирова Катерина Николаевна (г. Киев, Украина), студентка IV курса исторического факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченка.

Горелик Михаил Викторович (г. Москва, РФ), старший научный сотрудник Института востоковедения РАН, кандидат искусствоведения, академик Академии художеств Республики Казахстан.

Гринчишин Богдан Владимирович (г. Львів, Украина), научный сотрудник историко-краеведческого музея (г. Винники), аспирант кафедры истории Украины и этнокоммуникации Национального университета «Львовская политехника».

Калиниченко Виталий Андреевич (г. Черновцы, Украина), магистр кафедры этнологии, античной и средневековой истории Черновицкого национального университета имени Ю. Фельдковича, факультет истории, политологии и международных отношений.

Кобец Виктор Данилович (г. Киев, Украина), ведущий историк научно-исследовательской части Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, исторический факультет, кафедра археологии и музееведения.

Мальченко Олег Евгеньевич (г. Киев, Украина), старший научный сотрудник Института украинской археологии им. М. С. Грушевского, кандидат исторических наук, специалист по истории артиллерии.

Пивоваров Сергій Володимирович (г. Киев, Украина), помощник генерального директора Национального заповедника «Киево-Печерская Лавра», доктор исторических наук, профессор.

Плавинский Николай Александрович (г. Минск, Беларусь), доцент кафедры философии и истории Белорусского государственного аграрного технического университета, кандидат исторических наук, специалист по истории средневекового холодного оружия.

Попельницкая Елена Алексеевна (г. Киев, Украина), ведущий научный сотрудник Национального музея истории Украины, кандидат исторических наук.

Прокопенко Владимир Михайлович (г. Киев, Украина), младший научный сотрудник Института биоорганической и нефтехимии НАН Украины, кандидат химических наук.

Форостьян Ирина (Нью-Йорк, США), Музей искусств Метрополитен, сотрудник департамента безопасности; директор фонда исследования древних цивилизаций; руководитель Музея Триполья.

Хорасани Манучегр Моштаг (Frankfurt a.M., Германия), ведущий специалист в области изучения оружия древнего Ирана и истории персидских боевых искусств. Автор пяти научных монографий.

Цесельский Томаш (г. Ополе, Польша), профессор Института истории кафедры Новейшей истории исторического факультета Опольского университета, специалист по истории оружия и вооружений.

AUTHORS:

Dr. Tomasz Ciesielski (Opole University, Institute of History, *Opole, Poland*).

Dr. Manouchehr Moshtagh Khorasani (M. Khorasani Consulting, researcher, expert, *Frankfurt a. M., Germany*).

Dr. Leonid Bobrov (Novosibirsk State University, *Novosibirsk, the Russian Federation*).

Alexander Berezkin (National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve, *Kyiv, Ukraine*).

Katharine Valentirova (Taras Shevchenko National University of Kyiv, *Kyiv, Ukraine*).

Dr. Michael Gorelik (Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences, Academy of Arts of the Republic of Kazakhstan, *Moscow, the Russian Federation*).

Bohdan Grinchishin (Lviv Polytechnic National University, *Lviv, Ukraine*).

Victor Kobets (Taras Shevchenko National University of Kyiv, *Kyiv, Ukraine*).

Vitaly Kalinichenko (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, *Chernivtsi, Ukraine*).

Dr. Oleg Malchenko (M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies, *Kyiv, Ukraine*).

Dr. Nicholaj Plavinsky (Belarusian State Agrarian Technical University, *Minsk, Republic of Belarus*).

Dr. Sergey Pivovarov (National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve, *Kyiv, Ukraine*).

Dr. Helena Popelnytska (National Museum of History of Ukraine, *Kyiv, Ukraine*).

Dr. Vladimir Prokopenko (Institute of Bioorganic Chemistry and Petrochemistry of National Academy of Sciences of Ukraine, *Kyiv, Ukraine*).

Iryna Forostyan (Metropolitan Museum of Art, security department; The Fund for Research of Ancient Civilization; Museum of Trypillya, *New York, USA*).

